

अध्याय : एक

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोश रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय , सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ,नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह , नेपाली दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा. शि.५९८ को आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो ।

१.३ समस्याकथन

प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाका लागि उपयुक्त हुन सक्ने शब्दकोश लेखनको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी भविष्यमा त्यस किसिमको शब्दकोश तयार गर्न सकियोस् भनी यो नमुना शब्दकोश निर्माण गरिएको छ । यस्तो शब्दकोश निर्माण गर्दा आइपर्ने निम्न समस्याहरूलाई शोधसमस्याका रूपमा प्रस्तुत गरी तिनका आधारमा यस शोधको उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ :

- (क) नेपाली भाषामा विद्यालय तहको प्राथमिक कक्षाका लागि उपयुक्त शब्दकोशहरू उपलब्ध छन् ?
- (ख) यस किसिमको शब्दकोश शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका लागि उपयोगी हुन सक्छ ?
- (ग) प्रारम्भिक तहका बालबालिकाको स्तर सुहाउँदो नमुना शब्दकोश निर्माण गर्न सकिन्छ ?

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नअनुसार छन् :

- (क) नेपाली भाषामा विद्यालय तहको प्राथमिक कक्षाका लागि लेखिएका शब्दकोशहरूको अवस्था पत्ता लगाउनु ।
- (ख) शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा यस्ता शब्दकोशको उपयोगिताको पहिचान गर्नु ।
- (ग) प्रारम्भिक तहका बालबालिकाहरूको स्तर सुहाउँदो एउटा नमुना शब्दकोशको निर्माण गर्नु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली शब्दकोशको इतिहास त्यति लामो छैन । यसको सुरुआतको आधार विक्रम संवत् १८६८ मा लन्डनबाट प्रकाशित कर्कपेट्रिकको **An Account of the Kingdom of Nepal** मा सङ्कलित ७०० जति नेपाली र नेवारी शब्दहरूको अङ्ग्रेजी अर्थसहितको सूचीलाई मान्न सकिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७) । उक्त सूचीमा वर्णानुक्रम नभए पनि विषयानुक्रम निर्मुक्त नभई निबद्ध नै पाइन्छ (लंसाल, २०५७) । यस सूचीले बहुभाषी कोशको प्रारम्भिक स्वरूप पनि देखाएको छ । अङ्ग्रेजी भाषालाई स्रोत भाषा मानी मूल प्रविष्टि दिइएको यस कोशमा नेपाली भाषाले दोस्रो भाषाको स्थान पाएको छ ।

डेनियल राइटको 'हिस्ट्री अफ नेपाल (सन् १८७७) नामक कृतिमा पनि परिशिष्ट अंशमा नेपाली भाषालाई 'पर्वतीया' भन्दै २०० जति शब्दको सूची अङ्कन गरिएको छ । यसमा पनि अङ्ग्रेजीका साथै नेपाली र नेवारी भाषाका शब्दहरू रहेका छन् (लंसाल, १९५७ : १७६)

पादरी गङ्गाप्रसाद प्रधानको सहयोगमा नेपाली सिकेका विद्वान् पादरी टर्नबुलको ... **Nepali Grammar and Vocabulary** (वि.स १९४४) ले शब्दकोश निर्माणको परम्परामा एउटा प्रारूप मात्र थपेको पाइन्छ ।

युवाकवि मोतीराम भट्टका **उखानको बखान** (वि. सं. १९४५) र **जान्ने कथाको सङ्ग्रह** (१९५०) ले भने एकभाषी कोशको पूर्वरूप तयार गरेको देखिन्छ ।

विदेशी र स्वदेशी विद्वान्हरूबाट सुरु गरिएको शब्द सङ्ग्रह र शब्दसूचीहरूको सङ्कलन परिपाटी नै वि. सं. १८६८ देखि वि.सं.१९६० सम्मका नेपाली शब्दकोशसम्बन्धी प्रारम्भिक कार्यहरू हुन् भन्न सकिन्छ ।

नेपालीमा शब्दकोशकै नाम दिएर शब्दकोश निर्माण गर्ने गङ्गाधर शास्त्रीको **अङ्ग्रेजी र नेपाली शब्दकोश** (वि. सं. १९६१) पनि अङ्ग्रेजीलाई मूल प्रविष्टि दिई नेपालीमा अर्थ दिइएको द्विभाषी कोश हो ।

पादरी गङ्गाप्रसाद प्रधानको **अङ्ग्रेजी, हिन्दी, नेपाली, पञ्चरत्न शब्दकोश** (वि.सं. १९६५) बहुभाषी शब्दकोशको हो भने जयपृथ्वीबहादुर सिंहको 'प्राकृत शब्दकोश' (

वि.सं.१९६८) र शम्भुप्रसाद ढुङ्गेलको **शब्दसुधानिधि** (वि.सं. १९७६) नेपालीका एकभाषी शब्दकोशका नमुना हुन् ।

शब्दकोश निर्माणका आधुनिक मान्यताहरूसँग मेल खाने गरी तयार गरिएको पहिलो नेपाली शब्दकोश भने लन्डनबाट प्रकाशित भएको लिलि टर्नरको **A Comparative and Etymological Dictionary of Nepali Language** (नेपाली भाषाको तुलनात्मक एवम् व्युत्पत्तिपरक शब्दकोश , वि. सं. १९८८) हो । नेपाली शब्दलाई मूल प्रविष्टि दिई नेपाली र अङ्ग्रेजीमा लेखिएको यो शब्दकोश पनि द्विभाषी शब्दकोश हो ।

नेपाली एकभाषी शब्दकोषहरूमा बालचन्द्र शर्माको **नेपाली शब्दकोश** (२०१९) र **नेपाली बृहत् शब्दकोश** (२०४०) उल्लेख्य कोशहरू हुन् । नेपाली शब्दकोश (२०१९) ले शब्दको शब्दवर्ग, स्रोत उल्लेख गर्ने परम्परा सुरु गरेको छ भने नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले शब्दवर्ग, शब्दको स्रोत, पर्यायवाची शब्द र त्यस शब्दबाट बन्ने अन्य वर्गका शब्दहरू पनि दिएको छ । यिनका अतिरिक्त यस कोशले संस्कृतका शब्दवाहेकका कतिपय शब्दहरूको व्युत्पत्ति पनि दिएको छ । यसले आफ्नो सम्पादकीय लेखलाई छ वटा उपशीर्षक राखी एकमा प्रस्तावनाभिन्न नेपाली शब्दकोशको संक्षिप्त इतिहास र कोशनिर्माणको आवश्यकता, दुईमा शब्दचयन तथा प्रविष्टिअनुक्रम , तीनमा व्युत्पत्ति , चारमा अर्थलेखन, पाँचमा वर्णविन्यास र छमा उपसंहार राखी शब्दकोशको सम्पूर्ण कलेवरसम्बन्धी स्पष्ट धारणा व्यक्त गरेको छ । यस कोशलाई नै नेपाली शब्दकोशको इतिहासमा अहिलेसम्मको अधुनातम कोश मान्न सकिन्छ ।

पं वसन्तकुमार शर्मा नेपालको **नेपाली शब्दसागर** (२०५७) पनि नेपाली शब्दकोशको इतिहासमा अर्को उल्लेख्य शब्दकोश हो । कोशकारले यस कोशलाई सोपपत्तिक कोश भनेका छन् । यो शब्दकोशभन्दा पनि शब्दसङ्ग्रहका रूपमा रहेको छ । यो भीमकाय नेपाली शब्दकोशले नेपालीमा प्रकाशित आजसम्मका सबै शब्दकोशले भन्दा धेरै शब्दहरू सङ्कलन गरेर नेपाली शब्दलाई लोप हुनबाट बचाउने काम गरेको मान्न सकिन्छ । हेमाङ्गराज अधिकारी र बन्नीविशाल भट्टराईको सम्पादकत्वमा प्रकाशित **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश** (२०६१)ले नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) लाई पनि उछिनेर नेपाली हिज्जेलाई सरलीकरण गर्दै शब्दोच्चारण , शब्दवर्ग , व्युत्पत्ति , पर्याय , विपर्याय दिँदै

शब्दको वाक्यमा प्रयोग समेत गरिदिएर शैक्षणिक किसिमको शब्दकोश लेखनकार्यको सुरुआत गरेको देखिन्छ । यस शब्दकोशले एकातिर नेपाली सिक्न थालेका विदेशीहरूलाई समेत उपयुक्त सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ, भने अर्कातिर यो कोश आफैँ एउटा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको नेपाली शब्दकोश पनि हो भन्न सकिन्छ ।

नेपालीमा अभै पनि विभिन्न तह, कक्षा र स्तरका लागि शब्दकोश लेख्ने कार्य हुन सकिरहेको छैन । आजसम्मका सबै शब्दकोशहरू सामान्य प्रयोजनका लागि जस्ता छन् । दिइएका पर्यायवाची तथा विपर्यायवाची शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखेर प्रस्तुत गर्न सकिएको छैन । अतः माथि उल्लिखित शब्दकोशहरूका मान्यताहरूलाई शिरोधार्य गर्दै सकेसम्म शब्द र अर्थलाई पनि वर्णानुक्रममा राखेर प्रस्तुत गर्नु यस प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोशको उद्देश्य हो र यो यही अर्थमा अन्य कोशभन्दा पृथक् पनि छ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

कुनै पनि भाषाको शब्दकोश त्यस भाषाको मानक ग्रन्थ हो । प्रचलित भाषा शब्दकोशका आधारमा नै त्यस भाषामा लेखिएका सबै खाले पाठ्यपुस्तक तथा पुस्तकहरू निर्माण गरिनुले पनि शब्दकोशको आवश्यकता र महत्त्व प्रस्ट हुन्छ । शब्दकोशले शब्दको उच्चारण ,शब्दस्रोत, शब्दवर्ग , अर्थ , प्रयोग आदि छर्लङ्ग बताइदिने भएकाले शिक्षक, विद्यार्थी,अभिभावक तथा सम्पूर्ण पाठकवर्गमा नै पनि यसको खाँचो पर्दछ । नेपाली भाषामा पनि प्रशस्त शब्दकोशहरू छन् , तिनले कुनै न कुनै रूपमा सम्बद्ध पक्षहरूलाई सहयोग पुऱ्याइआएकै छन् । यति हुँदाहुँदै पनि विद्यालय तहलाई ध्यानमा राखी शब्दकोश निर्माण गर्ने कार्य भने त्यति मौलाउन सकेको छैन । यही आवश्यकता परिपूर्तिका दिशामा यस किसिमको शब्दकोशले सहयोग पुऱ्याउन सक्ने र भावी शब्दकोश निर्माता तथा सम्पादकहरूलाई पनि भाषा शिक्षणका दृष्टिले उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माण गर्न समेत यसले अभिप्रेरित गर्न सक्ने हुँदा यस अध्ययनको औचित्य पुष्टि हुने देखिन्छ ।

१.७ अध्ययनको सीमा

यस प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोशमा प्राथमिक तहका बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने चार सय पचासभन्दा बढी शब्दको छनोट गरिएको छ । शब्दको प्रविष्टि दिँदा वर्णानुक्रमको मर्यादालाई अङ्गीकार गरिएको छ । यसका साथै शब्दोच्चारण ,शब्दको

व्युत्पत्ति, शब्दवर्ग, शब्दस्रोत, वर्णानुक्रममा पर्यायवाची र विपर्यायवाची शब्द र त्यसपछि शब्दको वाक्यमा प्रयोग दिइएको छ । यही नै यसको सीमा हो । यसका सीमाहरूलाई निम्नलिखित बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) शीर्षक : यस कोशको शीर्षक प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोश राखिएको छ । यसको मूल उद्देश्य भविष्यमा यस्तै किसिमको तर अझ विस्तृत र विविध पक्षहरू समेटेर नेपाली शब्दकोश निर्माण गर्न सकिने दिशातिर सङ्केत गर्नु भएकाले यसलाई 'शोध प्रयोजनका लागि 'प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोश ' भनिएको हो । यो एकाभाषी कोश हो र यसमा लगभग ४५० (चारसय पचास) भन्दा बढी शब्द रहेका छन् ।
- (ख) प्राक्कथन र भूमिका : यहाँ यो कोश प्रकाशनार्थ नभई उपर्युल्लिखित पाठ्यांश पूरा गर्ने प्रयोजनार्थ भएकाले यसमा प्राक्कथन र भूमिकाभित्र पर्ने विविध कुराहरू उल्लेख गरिएको छैन ।
- (ग) कोशको स्रोत : यस कोशमा प्रविष्टि दिइएका शब्दहरूको मुख्य स्रोतका रूपमा प्राथमिक तहका नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकहरू नै रहेका छन् ।
- (घ) कोश विधान प्रक्रिया : कोशको अग्र भागमा भूमिकाभित्र रहने कोशविधान प्रक्रिया, कोशनिर्देशिका आदिका बारेमा यसमा छुट्टै केही लेखिएको छैन ।
- (ङ) संक्षेप सूची : यस कोशमा प्रयुक्त संक्षिप्त शब्दसूची यस शोधपत्रको अध्याय-एक भन्दा अगाडिको पानामा उल्लेख गरिएको छ ।
- (च) विराम र सङ्केत चिह्नहरू पनि संक्षेप सूचीपछि लगतै उल्लेख गरिएको छ ।
- (छ) मूल भाग : यस भागमा शब्दको मूल प्रविष्टि दिइएको छ । यसमा शब्दोच्चारण शब्दव्युत्पत्ति, पर्याय एवम् विपर्यायवाची शब्द, शब्दको वाक्यमा प्रयोग आदि दिइएको छ । यसरी शब्दको प्रविष्टिदेखि लिएर शब्दपर्याय र विपर्याय आदिलाई वर्णानुक्रममा राख्ने काम भएको छ ।

१.८ अध्ययनविधि र शब्द छनोटको आधार

यस नमुना शब्दकोशका लागि शब्द सङ्ग्रह गर्दा पुस्तकालय विधि अपनाइएको छ । यसमा कक्षा एकदेखि कक्षा पाँचसम्मका नेपाली पुस्तकहरूबाट यादृच्छिक नमुना छनोट विधि (Random sampling method) का आधारमा शब्द चयन गरिएको छ । नेपालीमा

प्रकाशित विभिन्न शब्दकोशहरूको मद्दत पनि लिइएको छ । त्यसै गरी पारसमणि भण्डारी (२०६०) आफ्नो विद्यावारिधि शोधकार्यको प्रयोजनका लागि तयार गरेको प्राथमिक (१-३) कक्षाका विद्यार्थीहरूको 'आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको निरूपण' शीर्षकको शोधप्रबन्धबाट अधिकतम आवृत्ति भएका शब्दहरूलाई पनि यस नमुना कोशमा छनोट गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

अध्याय एक : शोधपरिचय ।

अध्याय दुई : शब्दकोशको सैद्धान्तिक परिचय ।

अध्याय तीन : प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोशको प्रस्तुति ।

अध्याय चार : निष्कर्ष तथा सुझाव ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

अध्याय : दुई

शब्दकोशको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ परिचय

कुनै पनि भाषाका सम्पूर्ण शब्दहरू समेटेर सर्वाङ्ग पूर्ण स्वरूप भएको एउटै शब्दकोश प्रस्तुत गर्नु ज्यादै कठिन र असम्भव कार्य हो । विश्वका विकसित मुलुकहरूका भाषाका शब्दकोशदेखि लिएर ज्ञानविज्ञानका क्षेत्रका कोशहरू पनि कुनै न कुनै रूपमा अधुरा नै साबित छन् । अनुसन्धान र विविध वैज्ञानिक आविष्कार तथा उपलब्धिहरूले नयाँ नयाँ शब्दहरूको जन्म दिइरहेका छन् । भाषा जीवित वस्तु भएकाले यसमा उत्पादनशीलता त हुन्छ नै यसका साथै यस्ता हरेक भाषामा कतिपय पुराना शब्दको खोजी र नयाँ शब्दको उत्पत्ति हुने सम्भावना हुन्छ । यी र यस्तै कारणहरूबाट शब्दकोशमा शब्दहरू थपिँदै जाने सम्भावना हुने हुनाले पनि यसको सर्वाङ्ग पूर्ण स्वरूप पाउन कठिन र असम्भव हुन्छ भनिएको हो ।

भाषाका सबै शब्दहरूको पूर्ण शब्दकोश निर्माण गर्ने कार्य सहज र सम्भव नभए पनि शब्दकोशको प्रयोगलाई सकेसम्म सहज, सुसिक्क्य र जिज्ञासुहरूको जिज्ञासालाई सरल ढङ्गले सम्बोधन गर्न सक्ने शब्दकोशको भने निर्माण गर्न सकिन्छ । शब्दकोशले प्रचलित, प्रभावकारी, सुविधायुक्त, प्रविधिसङ्गत तथा परिष्कृत सामान्य स्वरूपको वरण गर्नुपर्छ र आफूमा प्राञ्जल, सरल, संवेद्य र सुग्राह्य रूपविधान ग्रहण गर्नुपर्छ । यसो भएमा शब्दकोश प्रयोगकर्ताहरूका लागि हुन्छ र उनीहरूको अपेक्षासमेत पूरा गर्न सक्छ । शब्दकोशको प्रयोजन र यसमा समावेश गरिएका विषयवस्तुका आधारमा यसलाई निम्नानुसार छुट्ट्याउन सकिन्छ :

क. भाषा सङ्ख्याको आधारमा : कोशमा प्रयुक्त भाषाका आधारमा शब्दकोशलाई एक भाषी कोश, द्विभाषिक कोश र बहुभाषिक कोश गरी तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ ।

ख. स्वरूपका आधारमा : स्वरूपका आधारमा कोशलाई भाषापरक र ज्ञानपरक गरेर दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

ग. समयको आधारमा : समयका आधारमा समकालिक/एककालिक शब्दकोश र ऐतिहासिक/कालक्रमिक शब्दकोश गरी दुई किसिमको विभाजन गर्न सकिन्छ ।

- घ. प्रविष्टि अनुक्रमका आधारमा : यस आधारमा शब्दकोशलाई मुख्य तीन किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ : वर्णानुक्रम कोश, विषयानुक्रम कोश र मिश्रित कोश ।
- ङ. प्रयोजनका आधारमा : यसका आधारमा कोशलाई मानक र सन्दर्भपरक गरी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ ।
- च. प्रयोक्ताका आधारमा : प्रयोक्ताको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी तयार गरिएको कोशलाई प्रयोक्तामुखी कोश पनि भवन सकिन्छ । यो प्राज्ञिक र शैक्षिक गरी दुई किसिमको हुन्छ ।
- छ. प्रविष्टि क्षेत्रका आधारमा : यसका आधारमा कोशलाई सामान्य कोश र विशेष कोश गरी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । विशेष कोशलाई निम्नानुसार विभाजन गर्न सकिन्छ :
१. उच्चारण कोश : सम्बन्धित भाषाका शब्दहरूको स्तरीय/मानक उच्चारण भएको कोश ।
  २. प्राविधिक कोश : पारिभाषिक वा प्राविधिक शब्दकोश ।
  ३. व्युत्पत्तिमूलक शब्दकोश : भाषाका शब्दहरूको विकासको बोट र व्युत्पादनसम्बन्धी सूचना दिने कोश ।
  ४. पेसा व्यवसाय धन्दासम्बन्धी कोश : विविध पेसा, धन्दा, व्यावहारिककला आदि क्षेत्रमा प्रयोग हुने शब्दसम्बन्धी कोश ।
  ५. भाषिक कोश : कुनै भाषाको भाषिक भेदसँग सम्बद्ध कोश
  ६. अवभाषा कोश : समाजका खास वर्ग विशेष वा समवयस्कहरूद्वारा प्रयोग गरिने कतिपय अवस्थामा अशिष्ट एवम् अश्लीलता युक्त शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको कोश ।
  ७. उखान- टुक्का कोश : भाषाका उखान टुक्काहरूको सङ्कलन कोश ।
  ८. पर्यायवाची कोश : संस्कृत भाषाको 'अमरकोश' तथा अङ्ग्रेजीका थिसरसहरू जस्ता कोशहरू ।
  ९. अभिनव कोश : नवनिर्मित र नवव्युत्पादित कोश ।
  १०. सहप्रयोग कोश : एउटा शब्दको निकटवर्ती भएर आउने अर्को शब्द/पदावलीको जानकारी दिने कोश ।

११. आगन्तुक कोश : कुनै पनि भाषामा अरू भाषाबाट आएर स्थापित भएका शब्दहरूको कोश ।
१२. साहित्यिक कोश : साहित्यको अध्ययनमा उपयोग हुने शब्दहरूको कोश ।
१३. कानुनी कोश : ऐन कानुनमा प्रयोग हुने शब्दको कोश ।
१४. कृतिकोश : कुनै कृतिसँग सम्बद्ध शब्दकोश ।
१५. कृतिकार कोश : लेखक वा कृतिकारहरूको समस्त कृतिमा प्रयुक्त शब्दहरूको सङ्कलन गरेर बनाइएको कोश ।
१६. स्थाननाम कोश : कुनै विशिष्ट स्थानको परिचय एवम् व्युत्पत्ति कोश ।
१७. उद्धरण कोश : प्रसिद्ध उक्ति, सूक्ति, महावाणी आदि सङ्कलित कोश
१८. सङ्क्षेप वा परिवर्णी कोश : शब्दका केही वर्ण मात्र लिई अरू वर्ण छान्नेर बनाइएको कोश ।
१९. तुककोश : अनुप्रासयुक्त शब्दसँग सम्बद्ध कोश ।

रामचन्द्र लम्सालले आफ्नो कृति **कोशविज्ञान र नेपाली शब्दकोश** मा “कोश वा शब्दकोशका लागि सामान्य स्वरूप भनेको कोश वा शब्दकोशमा सन्नियोज्य केही सुग्राह्य , प्रचलित र प्रभावकारी यस्ता कोशीय विशेषताहरूको संयोजन हो, जसबाट कोश वा शब्दकोशहरू उपयोगका दृष्टिले स्वनिर्देश्य, सुज्ञेय, संसूच्य र सम्प्रयोज्य बन्दछन् र सम्बन्धित उपभोक्तालाई कोशनिष्ठ समस्त सामग्री सुगमताका साथ समुपलब्ध गराउने सामर्थ्य अधिगत गर्दछन्” भनेका छन् । उनका अनुसार शब्दकोशका सामान्य स्वरूप अन्तर्गत मूलतः तीनवटा पक्षहरू—पूर्वभाग, मूलभाग वा केन्द्रभाग र उत्तर भाग रहन्छन् । यहाँ यी तीनको संक्षिप्त परिचय गराइएको छ ।

२.१.१ पूर्वभाग

यो शब्दकोशको शब्द प्रविष्टि भागभन्दा अघिल्लो भाग हो । यसमा शब्दकोशको केन्द्रीय भागलाई उपयुक्त तरिकाले प्रयोगमा ल्याउन आवश्यक आधार सामग्रीहरू राखिएका हुन्छन् । यस भागभित्र पनि निम्न उपभागहरू हुन्छन् :

२.१.१.१ शीर्षक

शीर्षकले शब्दकोशको नामलाई जनाउँछ । शब्दकोशको प्रकृति र प्रयोजनको पहिलो निर्देशक नै यसको शीर्षक हो । शीर्षककै आधारमा कोशमा निहित आकृति- प्रकृति, क्षेत्र-प्रक्षेत्र, साधारण-विशेष प्रकार, एक भाषा-अनेक भाषा, स्रोत र लक्ष्य भाषा आदिका सम्बन्धमा सूचना हुने हुनाले शीर्षकमा स्वनिर्देश्यता र स्वभावानुरूपता नितान्त वाञ्छनीय छ - (लम्साल, २०५७ : ५८)।

शब्दकोशको मूल शीर्षक मुखपृष्ठमा राखिन्छ र यसका विभिन्न प्रायः सम्बन्धित कोशमा निहित शब्दसङ्ख्या, प्रविष्टि सङ्ख्या, सम्पादक, प्रकाशक तथा संस्करण, मिति आदि उल्लेख गरिन्छ ।

२.१.१.२ प्राक्कथन र भूमिका

कोषसम्बन्धी आवश्यकीय जानकारी दिनका लागि कोशको पूर्वभागमा प्राक्कथन र भूमिका पनि प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । कतिपय कोशमा यसलाई प्रस्तावना, परिचय, कृतज्ञताज्ञापन, पृष्ठभूमि वा यस्तै कुनै शीर्षक दिइएको हुन्छ । कुनै कोशमा भने प्रकाशकीय, सम्पादकीय आदि संज्ञा दिइएको हुन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले प्रकाशकीय र सम्पादकीय भनेर प्राक्कथन र भूमिकाको स्थान लिएको छ । यसरी भिन्न भिन्न शीर्षक दिएर यस खण्डको प्रस्तुति गरिए तापनि यस खण्डभित्र कोशको उद्देश्य, क्षेत्र, परिधि, स्रोत, आवश्यकता आदिका सम्बन्धमा नै चर्चा गरिएको हुन्छ ।

२.१.१.२.१ कोशको प्रयोजन र क्षेत्र

कोशको प्राक्कथन र भूमिकाभित्र पर्ने यस अंशले कोश सम्बद्ध भएको क्षेत्र र कस्ता पाठकहरूका लागि कुन क्षेत्रसँग सम्बन्धित कोश तयार गरिएको हो सोको समेत जानकारी दिने हुनाले यसलाई कोशमा समावेश गरिनु आवश्यक ठानिन्छ । फेरि यही अंशमा कोशको प्रकृति सामान्य , एकभाषिक, प्राविधिक, व्युत्पत्तिमूलक, पहिलो भाषी वा दोस्रो भाषीहरूमा कसका लागि आदि पनि उल्लेख गरिन्छ । यस भागमा मूलतः कोश कस्तो हो सोको पनि स्पष्टीकरण दिइएको हुन्छ ।

२.१.१.२.२ कोशको स्रोत

यस भागमा शब्दकोश निर्माण गर्दा उपयोग गरिएका स्रोतको चर्चा गरिन्छ । कुन कुन कोशलार्इ सन्दर्भ बनाइयो र ती प्रविष्टि पाएका शब्दहरूको स्रोत के हो, जस्तै समाज, भाषाको वाङ्मय वा पाठ्यपुस्तक आदि कुन कुन स्रोत हुन् यसमा उल्लेख गरिन्छ ।

२.१.१.२.३ कोशविधान प्रक्रिया

यस खण्डमा कोश विधान गर्दा अङ्गीकृत कोशसम्पादनका विविध पक्षहरू समावेश गरिएका हुन्छन् । यसमा प्रविष्टि चयन, प्रविष्टिक्रमका समस्या, उच्चारण व्याकरण, व्युत्पत्ति वा हिज्जे आदिमा कुन मानक ग्रन्थलाई वा प्रचलित भाषिक मान्यताहरूमा कुन मान्यता अपनाई कोशको निर्माण गरिएको छ प्रस्ट पारिएको हुन्छ । कोशभित्र उपयोग गरिएका पर्यायवाची शब्द, चित्र, सङ्केत, चिह्न, शब्दोच्चारण, वाक्यनिर्माण, अर्थक्रम, उदाहरण आदि पनि यही खण्डमा निर्धारण गरिन्छ ।

२.१.१.२.४ कोशनिर्देशिका

प्राक्कथन तथा भूमिकाको यस अंशमा सम्बन्धित कोश प्रयोग गर्ने तरिकाको वर्णन गरिएको हुन्छ । कोश र पाठकका बीच सम्प्रेषणीयता कायम गर्न कोश निर्देशिकाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यस भागमा कोशको प्रयोग गर्ने सबै तरिका बताइने हुनाले कोश प्रयोगविज्ञ र सिकारु कोश प्रयोक्तालाई पनि यसको उत्तिकै महत्त्व रहन्छ । यसमा सामान्यतया निम्न कुराहरू रहेका हुन्छन् :

क) प्रविष्टि विधान

प्रविष्टिगत नियम यस अंशमा उल्लेख गरिन्छ । शब्दकोशमा कुन किसिमका शब्दहरूलाई मूल प्रविष्टिमा राख्ने र कुन किसिमका शब्दहरूलाई गौण प्रविष्टि दिने भन्ने कुरा प्रविष्टि विधानले गर्दछ । कोशमा प्रातिपदिक र धातुमूल कसरी प्रविष्टि दिइएको छ, उपसर्ग, प्रत्ययांश, उखान-टुक्का, व्युत्पन्न शब्द आदिका लागि कस्तो व्यवस्था अपनाइएको छ, बेग्लाबेग्लै व्युत्पत्ति तथा समरूपी शब्दहरूको प्रविष्टि व्यवस्था कस्तो छ आदि कुरा यही अंशमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । यसै अंशमा मूलप्रविष्टि दिइने शब्द, अनेकार्थी शब्द, समरूपी शब्द, आदिलाई कोशमा कस्तो प्रविष्टि दिइएको छ सोको प्रस्ट उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

यसै गरी यस अंशमा उच्चारण र आलेखन, व्याकरण, निर्देश, बीजक आदिको पनि समुचित प्रयोग भएको हुन्छ । यही अंशमा विवृति, प्रतिनिर्देश, व्युत्पत्ति विधान, उदाहरण संयोजन र संक्षेपसूची पनि रहन्छ ।

१. मूल प्रविष्टि

कोशको प्रकृतिअनुसार कुन किसिमका कोशीय एकाइलाई मूल प्रविष्टि दिने र कुन किसिमकालाई उपप्रविष्टि वा गौण प्रविष्टि दिने भन्ने यस अंशमा उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

२. अनेकार्थी शब्द

अनेकार्थी शब्दहरूको प्रविष्टि कसरी दिइएको छ, भिन्न भिन्न मूल प्रविष्टिमा दिइएको छ या एउटै मूल प्रविष्टिबाट १,२,३..... गर्दै फरक-फरक अर्थ दिइएको छ भन्ने कुरा यस अंशमा प्रस्ट पारिएको हुन्छ ।

३. समरूपी शब्द

यो उच्चारण र वर्णविन्यास एउटै भई व्युत्पत्ति र अर्थ फरक हुने शब्दहरूको प्रविष्टि व्यवस्था कस्तो छ प्रस्ट बताइने अंश हो ।

४. उच्चारण र आलेख

यो शब्दकोशको प्रकारमा भर पर्ने अंश हो । पहिलो भाषी (मातृभाषी) कोशमा भए उच्चारण र आलेख त्यति आवश्यक ठानिदैन । हालसम्म प्रकाशित नेपाली शब्दकोशहरूमा प्रयोगात्मक शब्दकोश (२०६१) बाहेक सबैले यस अंशको उल्लेख गर्न आवश्यक ठानेको देखिदैन, तर प्रयोगात्मक शब्दकोशले यसलाई प्रस्ट स्थान दिएको छ । यसबाट दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्ने सिकारुहरूमा उच्चारणसम्बन्धी समस्या कम हुँदै जाने र अपेक्षित लाभ हुने देखिन्छ ।

५. व्याकरण निर्देश

कुनै प्रविष्टिको व्याकरणात्मक पक्ष उल्लेख गर्नु नै व्याकरण निर्देश हो । यसमा शब्दका भेद, उपभेद, सुसूच्य तथा अन्य प्रकार र विशेषताहरूको उल्लेख गरिन्छ ।

६. बीजको प्रयोग

यसअन्तर्गत मूल प्रविष्टि पाएका शब्दको कालिक, दैशिक, शैलीय आदि विभिन्न भेद वा विकल्पको उल्लेख गरिन्छ । सो शब्द औपचारिक, अनौपचारिक, स्तरीय, अस्तरीय, श्लील, अश्लील, प्रचलित, अप्रचलित, कुन काल वा स्थान विशेष आदिको हो त्यसको उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

७. विवृत्ति

यो व्यक्तिगत कोशीय एकाइको अर्थविधानका सन्दर्भमा प्रयोग हुने कोशीय उपबन्ध हो । यस्तो विवृत्ति कोष्ठकभित्र दिने गरिन्छ । जस्तै— छोरो . ना. (बहु/ति . छोरा स्त्री छोरी) ।

८. प्रतिनिर्देश

कोशीय एकाइहरूको अन्तर्सम्बन्ध दर्साउन एउटा प्रविष्टिले अर्को प्रविष्टिगत सन्दर्भ निर्देशन गर्नुलाई प्रतिनिर्देश भनिन्छ (लम्साल २०५७ : ६४) । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०)ले यस्तो निर्देश स्तरीय शब्दमा अर्थ दिई उपस्तरीयको अर्थ लेख्दा हे -(हेर्नु). जस्तै 'कोष ना. (सं) हे. कोश' भनी दिएको छ ।

९. व्युत्पत्ति विधान

शब्दको रूप र अर्थसम्बन्धी विकासक्रमको निरूपण व्युत्पत्ति विधान हो । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) ले शब्दको व्युत्पत्ति दिँदा तद्भव र आगन्तुक शब्दमा त्यसको मूल रूप दिएको छ भने प्रायोगिक शब्दकोश (२०६१) ले तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको पनि मूल रूप दिँदै तिनको व्युत्पत्तिगत स्वरूप समेत दिएको छ ।

१०. उदाहरण संयोजन

कोशमा शाब्दिक उदाहरणका रूपमा गरिने प्रासङ्गिक प्रयोगलाई उदाहरण वा निर्देशनात्मक उदाहरण भनिन्छ । यसले शब्दको प्रयोग सन्दर्भलाई प्रस्ट पार्छ ।

२.१.२ संक्षेप सूची

एकरूपता, स्थानबचत आदिका लागि कोशमा दिइने सङ्क्षिप्त शब्दसूची कोशको पूर्वभागमा अङ्कित गरिएको हुन्छ । यसले खास गरी स्थान र समयको समेत बचत गर्छ ।

बीजक, भाषा र भाषिकाको नाम, बारम्बार आवृत्ति हुने शब्द ,उद्धृतकृति, सन्दर्भकृति आदिलाई सङ्केतबाट व्यक्त गर्दा कोशको पूर्वभागमा प्रस्ट पार्नु आवश्यक हुन्छ ।

२.१.३ विराम र सङ्केत चिह्न

विराम तथा चिह्न सङ्केतले कोशमा श्रम, स्थान तथा व्ययको बचत गर्दछ । कोशमा (...), [ ] कोष्ठकहरू +,-, आदिले खास खास परिवेश र स्थिति विशेषको सङ्केत गर्ने हुनाले यिनको होसियारीपूर्वक प्रयोग गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

२.२ मूल भाग

कोशको साध्य भाग नै मूल भाग हो, यसैभित्र शब्दहरूले प्रविष्टि पाएर अर्थमा व्यक्तने अवसर पाउँछन् । यो शब्दकोशको केन्द्रीय वा नाभिकीय भाग हो । यो कोशीय प्रविष्टिहरूको समुच्चय स्वरूप हो ।

शब्दको मूल प्रविष्टि, उच्चारण, शब्दको स्रोत,शब्दवर्ग, पर्यायवाची र विपर्यायवाची शब्द, उदाहरण, प्रयोग, उपप्रविष्टि, बीजक, योजक आदि यावत् चिह्नहरू यस भागभित्र पर्दछन् । शब्दकोश सम्पादन गर्दा प्रयोग गरिएका सम्पूर्ण पक्षहरू यसमा देख्न पाइन्छ । यस भागमा शीर्षशब्द, उच्चारण र हिज्जे, व्याकरण निर्देश, व्युत्पत्ति, अर्थविधान, व्युत्पादक सर्ग, पर्याय, विपर्याय, उखान - टुक्का, उदाहरण, चित्राङ्कन आदि सबै पक्षहरू यथायथा स्थानमा समेटिएका हुन्छन् । अतः कोशको मुटु भन्नुनै यसको मूल भाग हो ।

२.३ उत्तर भाग

नेपाली भाषाका धेरैजसो शब्दकोशमा यस भागलाई स्थान दिइएको पाइन्न तैपनि माथि उल्लिखित Turner को शब्दकोश र महानन्द सापकोटाको शब्दपरिचयमा अनुक्रमणिका दिएर यसको स्थान सुरक्षित राखिएको छ । खास गरी कोशको पूर्वभाग र मूल भागमा राख्न नमिल्ने वा कोशीय प्रविष्टिभन्दा विलक्षण र विशिष्ट रूप र शैलीमा गरिने सन्दर्भ सामग्रीहरू, परिशिष्टांशका रूपमा राखिन्छ । कतिपय कोशमा यस भागमा कोशको नालीबेली उल्लेख गरिएको हुन्छ भने कतिपयमा अनुक्रमणिका उल्लेख गरिएको हुन्छ । यी माथिका दुवै कोशमा शब्द अनुक्रमणिका राखिएको छ ।

अध्याय : तीन

प्रारम्भिक नमुना नेपाली शब्दकोशको प्रस्तुति

अ

अँ - नि. १. कुरा गर्दा श्रोताले सुन्दैछु भन्ने भाव बुझाउन प्रयोग हुने शब्द । अँ, भन न; अनि के भयो ? २. उपेक्षा जनाउन आउने शब्द । अँ-अँ, तँ भलो मतिको छस्, हिजो मात्र किनेको कापी च्यातेर क्यै छैन । ३. आश्चर्य जनाउँदा प्रयोग गरिने - अँ, हो र, राम त फेल नहुनुपर्ने; फेलै भएछ ! ४. पीडा व्यक्त गर्ने शब्द । विरामी मान्छे पीडाले अँ-अँ गरिरहेको छ । ५. स्वीकार व्यक्त गर्ने शब्द । अँ, हामी नेपाली जाति नै हौं ।

अँगार -/अँगार्/ना. १. दाउरा बलेर निभेपछि बाँकी रहेको कालो टुक्रो । अङ्गार , गोल, । अँगारले घर कोरेमा अलच्छिन लाग्छ । अँगारले दाँत माभन्नु हुँदैन । २. कालो । उसको अनुहार घामले डढेर अँगार भएछ ।

अँगालो - [अँगाल्+ओ] (बहु.ति.अँगाला) ना. १. आत्मीयता जनाउन कसैलाई दुवै हातले च्यापेर छातीमा टाँस्ने काम, कसैसँग गला मिलाउने काम । अङ्कमाल , आलिङ्गन, । हामी हाम्रा आफन्तसँग भेट हुँदा अँगालो माछौं । अँगालो मारेर बाटो हिँडनु हुँदैन । २. दुवै हात फैलाउँदा त्यसभित्र अट्ने वस्तु वा त्यसको मात्रा । एक अँगालो घाँस/अँगालाभरिको मुढो आदि । भीमसेनले अँगालाभरिको रूख उखेलेर ल्याए ।

अँजुली - ना. १. दुवै हात उत्तानो पारी हत्केलाहरू जोडेर बटुकाको जस्तो आकार बनाएको स्थिति । अञ्जली, करसम्पुट ,पसर, । गिलास-बटुको नहुँदा अँजुलीले पनि पानी खान सकिन्छ । अँजुलीको पानीले पनि तिर्खा मेटिन्छ । २. अँजुलीभरिको परिमाण । .ऊ माग्नेलाई एक अँजुली चामल दिन्छ ।

अँधेरो - (बहु./ति.अँधेरा) ना. अँध्यारो, चमक नभएको, मलिन । विप. उज्यालो । रातमा अँधेरो हुन्छ । शिक्षाविना संसारै अँधेरो हुन्छ । रिसाउँदा अनुहार अँधेरो हुन्छ ।

- अक्षर-** /अक्खयर, अक्खयर्/ [सं.] ना. वर्णमालाको अक्षर, लिपि चिह्न । अक्खेर, अजर, अजम्बरी, अमर , अविनाशी । विप. क्षर, नाशवान् । उनले अक्षर चिनेका छैनन् । ऊ सबै अक्षर चिन्न सक्छ । अक्षरको उच्चारण ठीकसँग गर्नुपर्छ ।
- अगाडि** - [अगि+आडि] नायो/क्रियो. अगि, अगिल्लि, अभिमुख, मुखेन्जी, सामुन्ने, सामुन्नेमा, सम्मुख, हाकाहाकी । विप. - पछाडि । उसले पिताजीका अगाडि भुटो बोल्थो । तिमी अगाडि जाँदै गर हामी पछाडि आउँछौं । हेर त तिम्राअगाडि कुनै वस्तु खसेको छ कि !
- अगि** - / अघि ना.यो./क्रि.यो. उहिले, पहिले , मुखेन्जी । विप. पछि । यसअगि सीता यसरी रोएकी थिइन् ।
- अगेनु** - [आगो+एनो] (.बहु. ब./ति. अगेना) ना. आगो बाल्न बनाइएको खाल्डो, घरको मभेरीमा आगो बाल्न बनाइएको अग्निकुण्ड, खोपिल्टा / खाल्डो । अगेनामा आगो छ । अल्ल्छी विरालो अगेनाका डिलमा सुतिरहन्छ ।
- अग्लो** - (बहु./ति. अग्ला, स्त्री. अग्ली) वि. उच्च, अग्लो, उपल्लो, माथिको माथिल्लो, । विप. होचो, स्त्री होची । हरि गोपालभन्दा अग्लो छ । अग्लो डाँडाबाट परपरसम्म देख्न सकिन्छ ।
- अड्क** - [सं.] ना. एकदेखि नौसम्मका सङ्ख्या जनाउने चिह्न । चिह्न, नम्बर, निसान, सङ्केत । हामी अक्षर र अड्क दुवै सिक्छौं । असलबहादुरले भुँइमा चारको अड्क लेख्यो । २. नाटकको अध्याय छुट्ट्याउन प्रयोग हुने । बहुलाकाजीको सपना नाटकमा पाँच अड्क छन् ।
- अड्गुर** - /अड्गुर/ [फा.] ना. लहरामा फल्ने एक प्रकारको मीठो फल । अमृतफल, दाख, द्राक्षा, सुफला । पाकेको अड्गुर मीठो हुन्छ । काँचो अड्गुर अमिलो हुन्छ ।
- अचम्म** - ना. उदेक लाग्दो कुरो । आश्चर्य, गजब, छक्क, ताजुप ताजुब । अचेलका केटाकेटीहरू योगी, सन्यासीहरू देख्दा अचम्म मान्छन् ।
- अचार** - /अचार/ [फा.] ना. मुला, टमाटर आदिमा नुन, मसला आदि हालेर बनाइएको अमिलो, पिरो स्वादको मुख्य खानासँग खाइने वस्तु । चटनी, सितन । मुलाको

अचार स्वादिलो हुन्छ । लप्सीको अचार सम्भ्रदा मुखमा पानी आउँछ । अचार पनि छ भने खाना निकै रुन्छ ।

अजिङ्गर - /अजिङ्गर/ना. १. सासैले तानेर आहारा निल्ले तर विष नहुने ठूलो जातको सर्प । ठूलो सर्प । अजिङ्गरले गाई-बाखा पनि निल्ल्न सक्छ । अजिङ्गरको आहारा दैवले पुऱ्याउँछ । २. अजङ्गको, खन्चुवा, ज्यादै ठूलो, सुताहा ।

अङ्गु - अ.क्रि. अङ्गिनु, थामिनु, , रहनु ,रोकिनु । विप. गुङ्गु, चल्नु । गोल केही क्षण गुडेर अङ्गियो । विरामी सिटमा अङ्गेन, भुङ्गमा लोट्यो ।

अदुवा - ना. मसला र औषधिका रूपमा प्रयोग हुने बेसारका जस्तै पात भएको माटामुनि जरा नै फल हुने एक किसिमको वनस्पति । इलाम अदुवा, अलैंची, अम्लिसो, ओलन, आलु र अकबरे खोर्सानीका लागि प्रशिद्ध छ । बाथको विरामीले अदुवा खानु हुँदैन ।

अनार - /अनार/ [फा.] ना.दारिम जस्तो आकारको दारिमकै जस्तो फल हुने रसदार गुलियो फल । दन्तबीज,वेदाना । अनार रसदार फल हो । उसका दाँत अनारका दाना जस्तै मिलेका छन् ।

अनि - संयो. शब्द, पदावली, उपवाक्य आदिलाई जोड्न प्रयोग हुने शब्द । त्यसपछि, फेरि, र । मेलामा वा, आमा, भाइ अनि म सँगसँगै डुल्यौँ । तिमिले दाजुको विहेमा बोलाएनौँ अनि के भनेर आउनु त !

अनुसार -/अनुसार/ [सं.] ना.यो. भैं, बमोजिम, माफिक, मुताबिक, सरह । गुरुले भनेअनुसार पढेमा परीक्षामा सफल भइन्छ । मानिसले राष्ट्रको नियमअनुसार चल्नुपर्छ ।

अन्डा - ना. चरा, सर्प आदिले पार्ने फुल । डिम्मा , फुल । चराले अन्डा पाउँछ र बच्चा काड्छ । कुखुराको अन्डा उसिनेर खाँदा भोक मर्छ । ।

अन्धो - [अन्ध+ओ] (बहु./ ति. अन्धा, स्त्री. अन्धी) वि. दुवै आँखा नदेख्ने, मान्छे वा प्राणी । आँखा फुटेको, आँधो, नेत्रहीन, बुद्धिहीन । अन्धो मान्छेलाई जिस्क्याउनु हुँदैन । ज्ञान, बुद्धि र विवेक नभएको मानिस आँखा भएर पनि अन्धो हुन्छ । धेरै जसो अन्धाहरूको स्मरणशक्ति अत्यन्त तीक्ष्ण हुन्छ ।

अन्न - [सं.] ना. धान, मकै, गहुँ, कोदो आदि गोडादार खाद्य वस्तु । अनाज । अन्न मानिसको प्राण हो । नेपालमा घडेरी दलालहरूले अन्न फल्ने जमिनको बन्द्याकरण गर्दैछन् । विश्वमा अन्नको अभावमा कैयौँ मानिसहरू भोक भोकै मर्दै छन् ।

अफिस-/अफिस्/ [अङ्.] ना. अड्डा, कार्यालय, दफ्तर । कर्मचारीहरू अफिसमा बसेर काम गर्छन् । अनुमति लिएर मात्र अफिसभित्र जानु (नागरिकहरूको) सेवाग्राहीहरूको अनुशासन हो ।

अब - क्रि.यो. यसपछि, यस बखत, यसबेला, यसै क्षण । खाना पाक्यो, अब खानुपर्छ । छुट्टी भयो, अब घर जानुपर्छ । उसले आफ्नो कुरा राखिसक्यो, अब तिमी आफ्ना कुरा राख ।

अभ्यास -/अब्भ्यास्/ [सं.] - कुनै व्यवहार र सीपमाथि राम्ररी बानी बसाल्न त्यसलाई दोहोर्‍याई, तेहर्‍याई गरिने काम । बारम्बारको रटन । आवृत्ति, पुनरावृत्ति । राम्ररी अभ्यास गर्ने हो भने जस्तै सीप पनि सिक्न सकिन्छ । उसले साइकल कुदाउने अभ्यास गरेरै साइकल सिक्यो ।

अमला - ना. रूखमा फल्ने अमिलो दानादार फल । त्रिफला चूर्णमा हरो, बरो र अमलाको चूर्ण मिसाइएको हुन्छ । अमला खाएर पानी खाँदा गुलियो-गुलियो स्वाद आउँछ ।

अमिलो - ना. कागती, निबुवा आदिका रसको जस्तो स्वाद हुने वस्तु । चुक, च्वाँठ । काँचो सुन्तला अमिलो हुन्छ । धेरै अमिलो वस्तुले जिब्रो फुटाउँछ ।

अम्बोरा - [अ] (लघु. अम्बोरी) ना. बिट फर्केको, मुख सानो भएको पेट फुकेको पानी राखेर खान प्रयोग गरिने लोटा जातिको सामान । आम्बोरा, करुवा, कलश, लोटा, सुराही । अचेल अम्बोरामा भन्दा गिलासमा नै पानी खाइन्छ । एक अम्बोरा पानी खाएपछि बल्ल तिर्खा मर्‍यो ।

अम्बा - ना. प्रायः गर्मी ठाउँमा फल्ने एक प्रकारको फल । अम्बक, बेलौती । अम्बा फल मीठो हुन्छ ।

अरू - सर्व आफूदेखि बाहेक, भएको भन्दा फाल्टु । अन्य, अर्को, थप, परचक्री, पराई, बढता । हामीले अरूको सम्मान गर्न सक्नुपर्छ । पाँचओटा पुस्तकमा यहाँ त दुईओटा मात्र छन्, अरू पुस्तक खोइ ?

अर्को - (बहु./ति. अर्का, स्त्री. अर्की) वि. भएको भन्दा बाहेक । अन्य, अरू, आर्को, कुनै, कोही, परचक्री पराई, बिरानो, बेग्लै । अर्को मान्छे पनि समयमा आफ्नो मान्छे हुन सक्छ । उसको अर्को भाइ पनि छ । तिम्रो एउटा आँखो ठूलो छ तर अर्को आँखो सानो छ ।

अलि - वि. अलिक, अलिकति, कम, केही , थप, थोरै । आज मलाई अलि सन्धो छैन । उसलाई अलि तागत चाहिएको छ ।

अलिकति - [अलि+कति] क्रि.वि. थोरै , थोरै मात्रामा । विप. धेरै । सपना सीताभन्दा अलिकति होची छे । उसले भिखारीलाई अलिकति चामल दियो ।

अलैंची - ना. चिसो हावापानीमा ओसिलो ठाउँमा फल्ने पानीसरो, बेसार जस्तै बोटबाट फल्ने फल । इलाम अलैंची खेतीका लागि प्रख्यात छ ।

अल्ली - वि. अल्ले, काम-कारोबारमा निष्क्रिय , जाँगर नभएको । विप. जाँगरिलो । पढ्नमा अल्ली विद्यार्थी परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुन्छ । अल्ली गर्नु जिउ बिगार्नु हो ।

असार -/असार/ना. विक्रम संवत्को तेस्रो महिना । जेठपछि असार आउँछ । असार पन्ध्रमा दही चिउरा खाने चलन छ ।

असोज -/असोज/ ना. विक्रम संवत्को छैटौँ महिना । भदौ महिनापछि असोज आउँछ । असोजमा न धेरै जाडो न धेरै गर्मी हुन्छ ।

अहँ - वि.बो ठाडो रूपमा अस्वीकार वा इन्कार, नाइँ, निषेध जनाउने शब्द । विप. ल, हुन्छ । अहँ, म तिमीसित जान्न । अहँ, हामी त तास खेल्दैनौँ ।

आ

आँखो - ना. (बहु./ति. आँखा) १. दृष्टि, देख्ने अङ्ग, नयन, नेत्र । २. उखु, बाँस, आदिको आँख्ला, गाँठो, । ३. घाउ खटिरा निचोर्दा पिपसँग आउने गिर्खो । हामी आँखाले देख्छौँ, कानले सुन्छौँ र छालाले थाहा पाउँछौँ ।

आँगन - /आँगन्/ना. घर अगाडिको खुल्ला भाग । आँगन सफा राख्नुपर्छ । केटाकेटीहरू आँगनमा खेल्छन् ।

आँप -/आँप्/ना. गर्मी ठाउँमा हुने, काँचोमा अमिलो र पाक्ता गुलियो, मिठो हुने, बोटमा फल्ने हरियो फल ! आँप फलहरूको राजा मानिन्छ । आँप मिठो र पोसिलो हुन्छ ।

आइतवार -/आइतवार/ ना. सात वारमध्येको पहिलो वार । शनिवार र सोमवारका बीचको वार । आहित्यवार, रविवार, आइतवारपछि सोमवार आउँछ ।

आइमाई -/आइमाइ/ना.नारी जाति, महिला, स्वास्नीमान्छे, आइमाईहरू धेरै सहु हुन्छन् । आइमाईका पेटमा कुरा अड्दैन भन्ने उखान साँचो होइन ।

आउनु - अ.क्रि. आगमन हुनु , कहीं कतैबाट कुनै तोकिएको ठाउँमा आइपुग्नु । बुबा बजारबाट घर आउनुभयो । ऊ विद्यालयबाट घर आयो ।

आकाश -/आकास्/ [आ+काश] [सं.] ना. पृथ्वीदेखि उँभोको खुला भाग । अकास, सगर । विप. पाताल । राती आकाशमा तारा देखिन्छन् । हवाईजहाज आकाशमा उड्छ ।

आखिर -/आखिर् / [फा.] क्रि.वि. अन्त्यमा, परिणाममा, सबैभन्दा पछि । विप. सुरुमा । आखिर मान्छेको साथी मान्छे नै हुन्छ । आखिर तिम्री हाम्रो कुरामा आएरै छाड्यौ ।

आगो - ना. वाल्दा ताप, राप प्रकाश र धुवा दिने वस्तु । अग्नि । वि.प. पानी । हामी जाडामा आगो बाल्छौं र ताप्छौं । केटाकेटीहरूलाई आगो खेलाउन दिनुहुँदैन ।

आच्छु - वि.बो. एककासी चिसो पानी वा चिसो वस्तु लाग्दा भनिने शब्द । आच्छु, पानी नछ्याप न मित्र ! आच्छु, कति चिसो पानी !

आज -क्रि.वि. अहिलेको दिन, बोल्दै गरेका बेलाको दिन, यो दिन, वर्तमान दिन । अचेल अद्य, हाल । आजको काम आजै गर्नुपर्छ । आज नेपालीहरूले मिलेर काम गर्ने बेला आएको छ ।

आठ -/आठ्/ ना. सातपछि र नौ अगि आउने सङ्ख्या । छमा दुई थप्ता आठ हुन्छ ।

आधा - वि. कुनै सिङ्गो वस्तुलाई दुई बराबर भाग लगाउँदा हुने एक भाग । अर्ध, आधी । विप. पूरा, पूर्ण , सिङ्गो । स्याउ एउटा मात्र रहेछ , हरिले र मैले आधा-आधा पारेर खायौं । छ महिनाको आधा वर्ष हुन्छ ।

आन्द्रो - ना. (बहु./ति. आन्द्रा) खाएको कुरालाई पचाउन र पेटभित्रको मल फाल्न पेटदेखि मलद्वार सम्म फैलिएको नली । आँत । प्राणीका पेटमा ठूला-साना खाल खालका आन्द्रा हुन्छन् । आन्द्रा दुख्यो भने एक्स-रे गराएर हेर्नुपर्छ ।

- आफू** -/आफु/ सर्व. १. आफू नै, आफैँ, आफैँ नै, स्वयम् । २. तपाईं, यहाँ, हजुर । आफू त लडाईँ-भगडावाट टाढै बसिन्छ । आफू कहिले पाल्नुभयो ?
- आफैँ** - क्रि.वि. आफू नै १. आफू नै, स्वयम् नै २. तपाईं नै ,यहाँ नै । म आफ्नो काम आफैँ गर्छु । ऊ आफैँ लुगा धुन्छ ।
- आमा** - ना. आफूलाई जन्म दिने महिला । जननी, माता, मुमा । आमाले नानीलाई बुबु खुवाउनु हुन्छ । आमाले छोराछोरीलाई धेरै माया गर्नुहुन्छ ।
- आरु** - ना. लाम्चा पात हुने, सेता साना-साना फूल फुल्ने र भित्र हाडे बियाँ भएको फुस्रो फल फल्ने बोट । त्यसकै फल । आरुको स्वाद अमिलो र गुलियो हुन्छ । आरुको फूल राम्रो हुन्छ । काँचो आरु खानु हुँदैन ।
- आलु** - ना. माटाभित्र फल्ने गोलो आकारको कन्दमूल । आलुको तरकारी स्वादिलो हुन्छ । आलु खाई पेडाको धाक लगाउनु हुँदैन ।
- आवाज** -/आवाज्/ ना. आवाज, खलबल, ध्वनि, बोली, वाणी , शब्द, । राती कुकुर भुकेको आवाज टाढा टाढासम्म पुग्छ । मलाई कोयलीको आवाज मनपर्छ ।
- आहा** - वि.बो. आश्चर्य, विस्मय, हर्ष, बुझाउन प्रयोग गरिने शब्द । आहा क्या मिठो गीत । आहा, कति मज्जा !

इ

- इँजार** - ना./इँजार/ पाइजामा , पेटिकोट ,सुरुवाल, आदिलाई कमरमा अड्याउन नेफाभित्र घुसारिएको कपडाको डोरी । सुरुवालको इँजार सुर्काउनी पारेर बाँध्नुपर्छ ।
- इँट** -/इँट्/ ना. घर बनाउन ढुङ्गाको सट्टा प्रयोग गरिने गिलो माटो साँचामा हाली भट्टामा पकाएर बनाइएको सारो वस्तु, इँटा । अचेल इँटको घर बनाउने चलन छ । उसको घर इँटले बनेको छ ।
- इन्च** - [अङ्.] ना. एक फुटको बाह्रौँ भाग । एक फुटमा बाह्र इन्च हुन्छ । म पाँच फुट सात इन्च अग्लो छु ।

ई

ईश्वर - /इस्स्वर/ [सं.] ना. अधिपति, परमात्मा, परमेश्वर, भगवान्, स्वामी । ईश्वरलाई सर्वशक्तिमान् मानिन्छ । ईश्वर मान्नेलाई आस्तिक भनिन्छ, भने ईश्वर नमान्नेलाई नास्तिक भनिन्छ ।

उ

उँट -/उँट/ ना. मरुभूमिमा पाइने, भारी बोकाउन प्रयोग गरिने जन्तु । उँट मरुभूमिमा सजिलै हिँड्न सक्छ । उँट घरपालुवा जनावर हो ।

उकालो - [बहु./ति.उकाला, लघु. उकाली] ना. होचाबाट अग्लातिर गएको ठाडो ठाउँ । विप. ओरालो । उकालो चडदा बिस्तारै हिँड्नुपर्छ । पहाडको बाटो कतै उकालो कतै ओरालो हुन्छ ।

उखेल्नु - [उखेल्+नु] स.क्रि. झार, बोट-बिरुवा आदिलाई तानेर जरै सहित बाहिर निकाल्नु । विप गाड्नु. रोप्नु । धानको बिउ उखेलेर रोपिन्छ । घर वरिपरिको झार उखेल्नु पर्छ । आँगनमा उम्रिएको झार उखेल्नुपर्छ ।

उज्यालो - (बहु./ति. उज्याला, स्त्री. उज्याली) वि. अँध्यारो नभएको, प्रकाशयुक्त, प्रसन्न, सफा, स्वच्छ, हँसिलो । विप. अँध्यारो । घामको उज्यालाले कोठा झलमल्ल भयो । अँध्यारो कोठामा पनि बत्ती बाल्दा कोठा उज्यालो देखिन्छ ।

उठ्नु - [उठ्+नु] अ.क्रि. उभिनु, खडा हुनु, ठाडो हुनु । विप. बस्नु । बिहान सबेरै उठ्नुपर्छ । नेपालको विकास गर्न नेपालीहरूले नै उठ्नुपर्छ ।

उड्नु - [उड्+नु] अ.क्रि. १. भुइँ छोडेर आकाशमा जानु । विप. गुड्नु । चरो आकाशमा उड्छ । २. नाश हुनु, हट्नु । बाबुले दुःख गरेर कमाएको धन छोडेर तास र जुवामा उडायो ।

उडाउनु - [उड्+आउ+नु] प्रे.क्रि. उड्ने पार्नु । उसले चरा उडायो ।

उडुस - /उडुस्/ना. खाट, बिछ्यौना आदिमा हुने मानिसको रगत टोकेर चुस्ने एक किसिमको गनाउने चेप्टो सानो किरा । रातभरि उडुसले टोकेर सुत्नै पाइएन ।

- उता** - क्रि.यो. आफूभन्दा भिन्न दिशातर्फ । उसतर्फ, त्यता, त्यहाँ, वहाँ । विप. यता । उता पहाडमा शीतल छ होला यता त धेरै गर्मी छ । हजुरबा थला पर्नुभयो अब यताभन्दा उताकै जोड बढी छ । तिमी यता नआई उता गएछौ ,अब कहिले भेट होला र !
- उति** - [उ+ जति] वि. उति, त्यति , पहिलेको नाप वा भनाइसरह । आज भाइलाई उति सन्धो छैन । जति काम गरिन्छ, उति फल पाइन्छ ।
- उत्तर** - /उत्तर/ [सं.] ना.समस्याको हल, सोधाइको जवाफ । वि.प. प्रश्न, सोधाइ । परीक्षामा सोधिएका प्रश्नहरूको उपयुक्त उत्तर दिनुपर्छ । प्रश्नको अर्थ बुझेर मात्र उत्तर लेख्नुपर्छ ।
- उत्तर** - /उत्तर/ [सं.] ना. दिशाविशेष । हाम्रो देशको उत्तरमा अग्ला हिमालहरू छन् । पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिण गरी मुख्य चार दिशा छन् ।
- उन** - /उन्/सर्व. ऊ को तिर्यक् रूप, विभक्ति लाग्दा बनिने रूप जस्तै— उनको,उनलाई आदि । उनको कुरा सुन्दा उदेक लाग्छ । उनको मुहार हर्षले उज्यालो भएको थियो ।
- उनी** - /उनि/ सर्व. ऊ सर्वनामको मध्यम आदरार्थी रूप । उनी कक्षामा प्रथम हुन्छन् । उनी सहनशील छन् ।
- उन्नाइस** - /उन्नाइस्/ ना. दस र नौको योगबाट बनेको सङ्ख्या । १९ अङ्क । बीसभन्दा एक कम सङ्ख्या । अठारमा एक थप्दा उन्नाइस हुन्छ ।
- उपाय** - [सं.] ना. कुनै कठिन कामलाई सजिलोसँग गर्ने जुक्ति । उद्योग, जुक्ति, प्रयत्न, युक्ति । विप. निरुपाय । मानिसले जतिसक्तो बढी बाँच्ने उपाय गर्नुपर्छ । उपायले कठिन कामलाई सरल बनाउँछ ।
- उपियाँ** - ना. कलेजी रडको जुम्रा जस्तो फड्केर हिँडने प्राणीको रगत चुस्ने एक किसिमको किरो । उपिउँ । उपियाँले टोकेर हैरान पार्छ ।
- उफ्रनु** - [उफ्र+नु] अ.क्रि. जमिनबाट माथितिर हुत्तिनु, नाघ्नु, फड्कनु ! ऊ तर्सैर उफ्रियो । बाखाको पाठो उफ्रिदै कुद्छ ।

उम्रनु - [उम्र+नु] अ.क्रि.विउवाट टुसा पलाउनु, बोट बिरुवा आदि पैदा हुनु ।अङ्कुरित हुनु, टुसाउनु । धानको विउ उम्रियो । बारीभरि मकै उम्रिए ।

उल्टो - (बहु./ति.उल्टा, स्त्री. उल्टी) वि. कुनै कुराको विपरीत, सामान्य गुण, धारणा र स्वभावसँग नमिल्ने । बिब्ल्याँटो, विपरीत । विप. सब्ल्याँटो, सुल्टो । उसले टोपी उल्टो पायो । आज उसले उल्टो स्विटर लगाएछ ।

उहाँ - [ऊ+हाँ] सर्व. 'ऊ' को उच्च आदर जनाउने शब्द । उहाँ मेरा बुबा हुनुहुन्छ ।

उहिले - [ऊ+हिले] क्रि.वि. धेरै वर्ष अघि, सयौँ वर्षअघि । विप. अहिले । उहिले यस देशमा पनि शान्ति थियो । उहिले बाजेका पालामा पैसा गन्थे डालामा, अहिले हाम्रा पालामा मकै छैन डालामा ।

उहीं - /उहिँ/[उहाँ+ई] क्रि.यो. उहाँ नै, त्यहाँ नै । विप. यहीं । तिमी उहीं बस्यौ र म एकलै भएँ ।

उही - /उहि/[ऊ+ ही] सर्व. ऊ नै, त्यो नै । विप. यही । ऊ उही कुरा दोहोच्याइनहन्छ । तिमी त उही कुरा भनेर मलाई वाक्क पाछौँ ।

ऊ

ऊ.- /उ/सर्व. तृतीय पुरुषको एक वचन जनाउने शब्द । ऊ मेरो भाइ हो । ऊ अरूभन्दा कम बोल्छ ।

ऊन - /उन्/ना. भेडा, च्याँगा आदिको भुत्ला, रौँ । भेडाको ऊनवाट राडी बन्छ । ऊन चर्खामा कातिन्छ । ऊनको लुगा न्यानो हुन्छ ।

ऋ

ऋण - /रिन्/[सं.] अरूसँग लिएको सापटी । कर्जा, रिन । विप. धन । ऋण खानेले तिर्न बिसर्नु हुँदैन ।

ऋतु -/रितु/[सं.] ना. वर्षभरिको मौसम परिवर्तनलाई दुई-दुई महिनामा बाँडिएको समय ।
ऋतु छओटा हुन्छन् : वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद् , हेमन्त र शिशिर । वसन्तलाई
ऋतुहरूको राजा मानिन्छ ।

ए

ए - वि.बो. कसैलाई बोलाउँदा वा आश्चर्य, हर्ष, रिस व्यक्त गर्दा प्रयोग गरिने शब्द । ए
धारणा ! यता आऊ । ए, हो र ! ए ! बल्ल बुझौं ।

एउटा - ना. गणना गर्दा आउने पहिलो अङ्क । १ को अङ्क । यौटा । ऊ हप्तामा एक दिन
बजार जान्छ । ऊ एक रात रूखको फेदमै निधाएछ । एक दिनको भोकले मरिँदैन ।

एकाएक : [एक+आ+एक] क्रि.यो. थाहा नपाईकन । अकस्मात्, अचानक, अपर्भट, एक्कासी
। ऊ एकाएक कता गायब भएछ । म एकाएक उसँग ठोक्किन पुगेँछु ।

एकैनास - /एकैनास्/ वि. एकै किसिमको । उनीहरूको हिँडाइ एकैनासको छ । सधैं
एकैनास हुँदैन, कहिले दुःख र कहिले सुख त भइहाल्छ नि !

एक्काइस- /एक्काइस्/ना. बीसमा एक थप्दा हुने सङ्ख्या । २१ को अङ्क । मेरी साथी
एक्काइस वर्षकी भइन् ।

एघार - ना. दसमा एक थप्दा हुने सङ्ख्या । ११ को अङ्क । बहिनी एघार वर्षकी भइन् ।
दस र बाह्रका बीचमा एघार हुन्छ ।

ऐ

ऐसेलु - /अइसेलु/ (ना. काँडे भयाडमा फल्ने एक प्रकारको पहेँलो, गुलियो फल । ऐसेलु
मिठो हुन्छ । ऐसेलुको काँडाले कोर्छ । ऐसेलु टिप्न जानिएन भने त्यसका काँडाले
कोर्छ ।

ऐना - /अइना/ अनुहार, शरीर आदि हेर्न बनाइएको अपारदर्शी सिसा । दर्पण । ऐना हेरेर
समय बिताउनु हुँदैन । जीवन त यता हेर्नो ऐना, उता हेर्नो छैन जस्तो पो रहेछ ।

ओ

ओइलनु - [ओइल+नु] स.क्रि. लुलो हुनु, हरियो वस्तुको ताजापन नष्ट हुनु । घाममा राखेको साग ओइलायो । मूला उखेलेर घाममा राखेपछि ओइलाइहाल्छ ।

ओछ्यान -/ओछयान्/ [ओछ्याउ+न] ना. सुविस्तासँग बस्न वा सुत्नका लागि ओछ्याइने / बिछ्याइने वस्तु । ओछ्यानमा सुतेपछि मीठो निद्रा लाग्छ । हात गोडा नओभाई ओछ्यानमा जानु हुँदैन ।

ओठ - /ओठ्/ना. अधर, ओष्ठ । मुखको तल र माथिको बाहिरो भाग । भोकले उसका ओठ कलेटी परेछन् । ओठ चल्यो कुरा बुभयो ।

औ

औलो - [औल+ओ] (ति.औला) ना. लामखुट्टेले टोकेपछि लाग्ने एक किसिमको रोग । काम ज्वरो, मलेरिया । ऊ औलो लागेर सिक्किस्त बिरामी भएको छ । चिराइतो पनि औलाको औषधि हो ।

औषधी - [सं.] ना. रोग निको पार्ने वस्तु । ओखती, जडीबुटी, दवाई । विष. विष । बिरामीले औषधी खानुपर्छ । जुनसुकै औषधि खानुहुँदैन । बिरामीले डाक्टरको सल्लाहबमोजिमको औषधि खानुपर्छ ।

क

कक्षा - /कक्छ्या/कछ्या/ [कक्ष+आ] [सं.] ना. दर्जा, वर्ग, श्रेणी, स्तर । पठन पाठन हुने कोठा । म कक्षा तीनमा पढ्छु । हाम्रो कक्षामा तीस जना विद्यार्थी छन् ।

कचौरा - [काँस+औरा] ना. खाना खाँदा दाल, तरकारी, मोही राख्ने भाँडो । कप,कटौरो, डबको, बटुको आमाले थालमा भात र कचौरामा दाल दिनुभयो ।

कटहर -/कटहर्/कटर्/ना. फल विशेषमा खस्रो काँडा हुने एक जातको वनस्पति, त्यसको फल । काँचो कटहरको तरकारी मिठो हुन्छ । पाकेको कटहर खाँदा गुलियो र मिठो हुन्छ ।

- कडा** - वि. छाम्दा साहो र कठोर, नरम नभएको । कठोर, साहो । विप. नरम । सिमेन्ट भिजेर सुकेपछि कडा हुन्छ । फलाम कडा हुन्छ ।
- कता** - [को+ता] क्रि.वि. कतातिर, कहाँ, कुन दिशातिर । तिमी एकलै कता हिँडेकी ? मेरो कलम कता हरायो, हरायो ।
- कति** - [सं.] सर्व. वस्तुको मात्रा वा सङ्ख्या थाहा पाउनका लागि सोझा प्रयोग गरिने शब्द । तिमीसँग कति पैसा छ ? ऊ कति वर्षको भयो ?
- कथा** - [कथ्+आ] [सं.] ना. आख्यान, आख्यायिका, उपकथा, उपाख्यान, उपाख्यायिका, कहानी, किस्सा, कुथुङ्ग्री, गल्प, नालीबेली, बेलिविस्तार, वृत्तान्त । मधुमालतीको कथा सुनेर म दङ्ग परें । आमाले राम र सीताको कथा सुनाउनुभयो ।
- कनिका**- ना. चामल भाँचिएर भएको सानो टुक्रा । मिलले सग्लो चामलभन्दा कनिका बढी निकालेछ । कनिकाको पुवा मिठो हुन्छ ।
- कप**-/कप्/ ना [अङ्.] चिया आदि राखेर पिउने वस्तु । कचौरा, प्याला । म कपमा चिया पिउँछु । अचेल पाँच रुपियाँमा पनि एक कप चिया पाइँदैन ।
- कपडा** - ना. धागोबाट बुनिएको लुगा बनाउने वस्तु, नसिलाइएको वस्त्र । पारदर्शी कपडा लगाउनु राम्रो होइन । कपडा किनेर लुगा बनाइन्छ । कपडाबाट विभिन्न वस्त्र बनाइन्छ ।
- कपाल** -/कपाल्/ [सं.] ना. मानिसका टाउकामा उम्रने केश, रौं । म सधैं कपाल कोर्छु । ऊ कपाल काटेर चिन्डे भएछ ।
- कपास** - /कपास्/ ना. कोसा फल्ने एकजातको वनस्पति जसको कोसाभिन्न सेता भुवा हुन्छ । कपासको खेती गरिन्छ । कपास सेतो हुन्छ । कपासको धागोबाट लुगा बनाइन्छ ।
- कमल** - /कमल्/ ना. पोखरीमा हुने रातो, सेतो, नीलो, पहेँलो आदि विभिन्न रङमा फुल्ने फूल । कुमुद, जलज, पङ्कज, पद्म, सरोज । कमलको फूल कोमल हुन्छ ।
- कमिज** -/कमिज्/[अ.] ना. घाँटीदेखि कमरसम्म ढाक्ने छातीमा र बाहुलामा पनि टाँक लगाइने एक किसिमको पोसाक । कमेज । कमिजसुरुवाल लगाएर हिँड्न सजिलो हुन्छ ।

- कमिलो** - [काम+इलो] (बहु.ति.कमिला) ना. गुलियो पदार्थ मन पराउने धेरैजसो समूहमा हिँड्ने, चलायो भने चिल्ले प्रायः सबैतिर पाउन सकिने एक प्रकारको कियो । कमिलाको ताँती हेरुँ हेरुँ लाग्दो हुन्छ । चिनीमा कमिला परेछ ।
- कराउनु**- [कराउ+नु] अ.क्रि. चर्को स्वर गर्नु, ठूलो स्वरले बोल्नु, हल्ला गर्नु । चिच्याउनु । आज रातभरि स्याल करायो । नकराउनु, सुनौँ, को के भन्दैछ ।
- करेलो** - ना. लहरामा फल्ने सब्जी खान मिल्ने एककिसिमको लाम्चो फल । तिते करेलोभन्दा टुकुक्के करेलो धेरै कमलो हुन्छ । करेलाको अचार स्वादिलो हुन्छ ।
- कल** - /कल्/ना. पुर्जा आदि उपकरण जडेर बनाइएको यन्त्र । मेसिन, यन्त्र । कलले लुगा सिउँछ । तराईमा घर-घरमा पानीका कल हुन्छन् ।
- कलश** - /कलस्/ [सं.] ना. गाग्रो, घडा, घँटो, जलपात्र । कलशमा पानी राख्नुपर्छ । मन्दिरमा पुजारीले दीप, कलश र गणेशको पूजा गर्छन् ।
- कविता** - [सं.] ना. लयबद्ध रचना । 'हामी' भूपी शेरचनको उत्कृष्ट कविता हो । अचेल भावभन्दा पनि शब्द थुपारेर कविता लेख्ने चलन आयो ।
- कस** - /कस्/सर्व. 'को' को तियक् रूप जस्तै को+लाई कसलाई । मलाई कसले बोलायो ।
- कसरी** - [कस+अरी] क्रि.वि. के गरेर , कसो गरेर । देशलाई असफल बन्नबाट कसरी बचाउने ? कसरी शान्ति हुन्छ भन्ने कुरा सबैले सोच्नुपर्ने भयो ।
- कसो** - [कस+ओ] सर्व : कस्तो ,के । प्रधान सेनापति प्रकरण कसो भयो बताउन सक्नुहुन्छ ? तपाईंको हाल खबर कसो छ ?
- कस्तो** - [कस+तो] (बहु./ति. कस्ता, स्त्री. कस्ती) वि. कुन किसिमको , को जस्तो । तपाईंलाई कस्तो रड मन पर्छ ?
- कहाँ** - [को+हाँ] क्रि.वि. ठाउँका बारेमा सोध्ने शब्द । कता, कतातिर ,कुन ठाउँमा । कहाँ जाने ? तिमी कहाँ-कहाँ पुगेका छौ ?
- कहिले** - [को+हि] क्रि.नि. समयबारे प्रश्न सोध्न प्रयोग गरिने शब्द । कतिखेर, कुन बेला, कुन समयमा । तिमी कहिले आयौ ?

- कहीं** - [कहाँ+ई] क्रि.वि. कतै, कुनै ठाउँमा, मेरो पुस्तक कहीं छैन, भेटिएन, सबैतिर खोजे तर कहीं छैन । दुःखीका लागि संसारमा कहीं पनि सहारा छैन ।
- काँक्रो** - /काँकरो/ (बहु./ति.काँक्रा, लघु. काँक्री) ना. वर्षायाममा लहरामा फल्ने पानीको मात्रा प्रशस्त हुने एक किसिमको ठूलो फल । उसले काँक्रो चिरेर बाँड्यो । काँक्राले प्यास मिटाउँछ ।
- काँडो** - [बहु./ति.काँडा] ना. बोट बिरुवामा रहने तिखो घोच्ने वस्तु । ऐंसेलु टिप्दा काँडो विभयो । उसलाई काँडाले घोचेर घाउ बनाइदिएछ ।
- काँध** - /काँध्/ना. गर्धन र पाखुराका जोर्नीको भाग । कुम, स्कन्ध । ठूलाबा, काँधमा घारो बोकेर कता लाग्नुभएको नि ?
- काउकाउ** - [बा.बो.] ना. बालबोलीमा कागको बच्चालाई भनिने शब्द । कागको बच्चो । माउ कागसँगै काउकाउ पनि उड्ने कोसिस गर्दैछ ।
- काउली** - ना. एकप्रकारको कोपी । कोपी । मलाई काउलीको सब्जी मीठो लाग्छ ।
- काका** - (स्त्री. काकी) ना. बाबुको भाइलाई भनिने एउटा साइनो । कान्छाउ, कान्छाबा, कान्छाबाबु । काका काकीलाई लिएर ससुरालीतिर लाग्नुभयो ।
- काख** - /काख्/ना. पर्लेटी मारेर बस्ता बन्ने आसन विशेष । अरूको लाख आमाको काख । बालकलाई काखमा बसाल्नुपर्छ ।
- काग** - /काग्/ना. चिल्लो कालो पखेटा भएको कर्कश आवाजमा कराउने पक्षी विशेष । काग चलाख पन्छी हो ।
- कागती** - /कागति/ना. पहेंलो पातलो बोक्रा हुने भित्र प्रशस्त केसा भएको काँडेदार अमिलो पोथरामा फल्ने फल विशेष । कागतीको रस गुणकारी हुन्छ । कागती हालेर पानी खाए प्यास मेटिन्छ ।
- काट्नु** - [काट्+नु] स. क्रि. काट्ने काम गर्नु । आमा साग काट्दै हुनुहुन्छ ।
- काठ** - /काठ्/ना. रूख काटेको टुक्रा वा तख्ता । काठ-तस्करहरूले काठबाटै महल ठड्याइसके । काठबाट विभिन्न फर्निचर बनाइन्छ ।

काठमाडौँ - /काठ्माडौँ/ना. काठमाण्डू ,कान्तिपुर । नेपालको सबभन्दा ठूलो सहर काठमाडौँ हो । काठमाडौँ नेपालको राजधानी हो ।

कात्तिक - /कात्तिक्/ ना. असोजपछि आउने महिना ,नेपाली महिनाको साँतौँ महिना । कात्तिक महिनामा धानकोदो पाक्न लागेको हुन्छ । मलाई कात्तिक महिनाभन्दा मङ्सिर महिना मन पर्छ ।

कान- /कान्/ ना. कर्ण, श्रवणेन्द्रिय, सुन्ने इन्द्रिय । पुरुषहरूले कानमा कुण्डल लगाउने चलन अभै छ ।

कापी - /कापि/[अङ्.] ना. अभ्यास-पुस्तिका, कपी ,खाली कागतको लेख्ने पुस्तिका । कापीमा पाठ सार्नुपर्छ ।

काफल - /काफल्/ ना. लामा पात हुने भुप्पा भुप्पा साना साना फल फले पोथ्रो विशेष र त्यसको फल । काफल मिठो फल हो ।

काम - /काम्/ना. कर्म , कार्य, गर्नुपर्ने व्यवहार, व्यापार । जस्तो काम गरिन्छ दाम पनि त्यस्तै पाइन्छ ।

कार्पेट - /कार्पेट्/ [अङ्.] ना ओछ्याउने बाक्लो बुट्टेदार वा सादा वस्तु । गलैँचा, दरी । घरको प्रत्येक कोठामा कार्पेट ओछ्याउनुपर्छ ।

कालिज - /कालिज्/ ना. कालो खालको एक प्रकारको जङ्गली कुखुरो । कालिजको मासु स्वादिलो हुन्छ ।

कालो -(बहु./ति. काला, स्त्री. काली) ना. अँगार ,गाजल, ध्वाँसो, मोसो आदिको जस्तो रङ । विप. सेतो । अरूका अनुहारमा कालो दल्लु आफ्नो दिलमा कालो दल्लु हो ।

कि. - संयो: यो वा त्यो भन्ने अर्थमा प्रयोग हुने शब्द । तिमी पढ्छौ कि, खेल्छौ ?

किताब - /किताब्/ना. कागजमा लेखिएको पानैपाना भएको पाठ्यसामग्री । किताप, ग्रन्थ, पुस्तक, पोस्तक । किताब ज्ञानको भण्डार हो । किताबको जतन गर्नुपर्छ ।

किन्नु - [किन्+नु] स.क्रि. खरिद गर्नु ,मोल (पैसा) तिरेर कुनै वस्तु लिनु । आमाले पापा किन्नुभयो ।

- किम्बु** - ना. रेशम किराले पात खाने घाँसको बोट, पँहेला फल-फुल्ले पिप्ला आकारको सेतो, हरियो वा प्याजी रङ्गका फल फल्ले एक पोथ्रे रूख, वा त्यस्को फल । किम्बु । रेशम किराले किम्बुको पात खान्छ । पाकेको किम्बु गुलियो हुन्छ ।
- किरो** - (बहु. /ति.किरा) ना. हाड नहुने स-साना हिंडने, उफ्रने, उड्ने घस्रने रातो रगत नभएको प्राणी (उडुस, कमिला, जुम्रा, माकुरा इत्यादि) किराले किताब खाएछ ।
- किसान** -/किसान्/ ना. खेतीपाती गर्ने व्यक्ति । कृषक, खेतीवाल । किसानले अन्न फलाउँछन् ।
- कुइरो** - ना. पानीका साना कण बोकेका पृथ्वीमाथि जमिनको सतहमा देखिने पातलो बादल । कुहिरो ,बादल, हुस्सु । कुइरो लाग्दा वरिपारि देखिदैन ।
- कुकुर** - /कुक्कुर/ ना. घरको रेखदेखका लागि पालिने स्याल, जातको घरपालुवा जनावर । कुत्ता, खिच्चो, श्वान, कुकुरलाई जिस्क्याउँदा टोक्छ ।
- कुखुरी** - [कुखुरो +ई] ना. पोथी कुखुरो । कुखुरीले फुल पाछे । “कुखुरी काँ बासीभात खाँ”
- कुखुरो** - ना. टाउकोमा रातो सिउर भएको अन्डा र मासुको लागि पालिने एकजातको चरो । (स्त्री र पुरुष दुवै लिङ्गमा प्रयोग हुने) । कुखुरा पाल्नेलाई मासु र अण्डा खानलाई दुःख हुँदैन । पिङ्कूले हिजो एउटा कुखुरो पक्रेर खाई ।
- कुट्नु** - [कुट्+नु] स.क्रि. हात वा कुनै साधनले कसैलाई ठोक्नु, पिट्नु, हिर्काउनु । कसैलाई पनि कुट्नु हुँदैन ।
- कुटुक्क-** [कुटुक्+क] क्रि.वि. कडा वस्तु दाँतले एकैपटक टोक्दा आउने आवाज, टोकाइको किसिम, चस्स दुख्नु । उसले सुपारी कुटुक्क खायो ।
- कुटो** - [कुट्+ओ] ना. बारीमा वा फूलबारीमा विरुवा गोड्दा प्रयोग गरिने कोदालो आकारको फलामको सानो औजार । मैले कुटोले फुलबारी गोडेँ । जथाभावी कुटो चलाउँदा खुट्टा काट्छ ।
- कुती** - [बा. बो.] ना. बालकले कुकुरलाई प्रयोग गर्ने शब्द, कुकुर बोलाउँदा दोहोर्‍याई तेहेर्‍याई प्रयोग हुने शब्द कुतीकुती । नेपाल-तिब्बतको सिमाना नजिक रहेको ऐतिहासिक स्थल । कुकुर । नानी कुतीसँग खेल्न डराउँछ । नानीलाई कुतीले हाँङ्ग गर्छ । “ल्हासा जानु कुतीको बाटो” ।

- कुदनु** - [कुद्+नु] अ.क्रि. खुट्टालाई सकेसम्म छिटो चाली एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ जानु ।
दगुनु, भागनु । हाम्रो बाबा सबैभन्दा छिटो कुदनु हुन्छ ।
- कुन** - /कुन् /सर्व. धेरैमध्ये कुनै एकलाई किटनु ,प्रश्न गर्दा प्रयोग गरिने अव्यय शब्द ।
के,को । कुन् कित्ताव राम्रो छ ?
- कुनै** - [कुन+ऐ] सर्व. अनिश्चय जनाउने शब्द । कोही , भएमध्येको वा जुन भए पनि । कुनै
पनि पशुलाई कुटनु हुँदैन ।
- कुन्नि** - अव्य. सोधेको कुरा थाहा छैन भन्ने भाव । कोनि । कुन्नि किन हो, आज हरि स्कुल
आएन ।
- कुरो** - ना. लुगामा बिभने अथवा टाँसिने घाँसको भुस । लुगाभरि कुरो टाँसिएछ ।
- कुरो** - ना. कुनै विषयमा कसैलाई भन्ने काम । बचन ,बात, बोली । नचाहिँदो कुरो गर्नु
हुँदैन । भुटो कुरो गर्नु पाप हो ।
- कुर्सी** - /कुर्सि/ना. पछ्याडि अडेस लाग्न मि-ल्ने चार खुट्टे आसन । मेच । सानो
नानीलाई एकलै कुर्सीमा छोड्नु हुँदैन , लड्न सक्छ । कुर्सीमा बस्नु सजिलो हुन्छ ।
गुरुजी कुर्सीमा बस्नुहुन्छ ।
- कुवा** - ना. मानिसले बनाएको सानो पानी जमेको भाग । कूप । कुवाको पानी स्वास्थ्यका
लागि हानिकारक छ ।
- कुचो** -/कुचो/(बहु./ति. कुचा, लघु. कुची) ना. घर बढार्न प्रयोग गरिने अम्लिसाको फल,
पराल, सिरु आदिको मुठो । अम्लिसोको कुचाले घर बढार्नुपर्छ ।
- कुहुनु** - ना. पाखुरा र नारीका जोर्नीको भाग । कुइनु । कुहुनुमा ठोकियो भने भनन्न हुन्छ ।
ऊ कुहुनु ठोक्किएर बेहोस भएको छ ।
- के** - सर्व. कुनै वस्तुका बारेमा जानकारी लिन प्रयोग गरिने शब्द । तिम्रो नाम के हो ?
- कैँची** - /कैँचि/ ना. कागज, कपाल, जुँगा, कपडा आदि काट्न प्रयोग गरिने दुइजिब्रे
हतियार । कैँचीले कागज काटिन्छ ।
- को** - सर्व. व्यक्तिको परिचय सोध्न प्रयोग हुने प्रश्नार्थक शब्द । तिम्री को हो । तिमिसँग
आएका व्यक्ति को हुन् ।

कोट - /कोट्/ [अङ्.] ना. दौरा कमिज सँग लगाइने बाहिरी लुगा । अचेल कोटभन्दा ज्याकेट लगाइन्छ ।

कौसी - /कउसि/ (नेवा.) ना. अटाली, बरन्डा । ऊ कौसीमा बसेर रमिता हेर्दैछ ।

क्यारे - नि.पा. अनिश्चितता अथवा संशय बुझाउन वाक्य वा पछाडि प्रयोग हुने अव्यय । आज पानी पर्छ क्यारे । निककै हल्ली खल्ली छ, केही त भयो क्यारे ।

क्षमता - /छ्यमता/[क्षम+ता] [सं.] ना. कुनै काम गर्न सक्ने योग्यता । तागत, शक्ति, सामर्थ्य । विप. अक्षमता । उसले आफ्नो क्षमताअनुसारको काम गर्‍यो । अरूको राम्रो क्षमताको कदर गर्नुपर्छ ।

क्षय - /छ्यय/[क्ष+अ] [सं.] ना. खिइने काम, घट्ने काम । नाश, विनाश, ह्रास । विप. अक्षय । अरूको कुभलो चिताउँदा आफ्नो शक्ति क्षय हुन्छ ।

ख

खच्चड - /खच्चड्/ना. घोडी र गधाबाट जन्मिएको जन्तु । घोडगधा, ठिमाहा, वर्ण सड्कर । हिमाली भेगमा खच्चडलाई भारी बोकाइन्छ ।

खन्नु - स.क्रि. कुटो कोदालो, फरुवा आदिले जमिन खोस्नु । उसले करेसाबारीमा खनेर साग रोप्यो । उसले बारी खन्यो ।

खलखली - /खलखलि/अनु. जिउ भिज्ने गरी पसिना आउनु वा जिउभरि पानी खन्याउनु । आज त पसिनाले खलखली भइयो । खलखली पानी खन्याएपछि शीतल हुन्छ ।

खुकुरी - /खुकुरि/ना. नेपाली राष्ट्रिय हतियार । खुकुरी नेपालको राष्ट्रिय हतियार हो ।

खाम - /खाम्/ना. लिफाफा । चिठी खाममा हालेर मात्र पठाउनुपर्छ ।

खिया - ना. फलाममा लाग्ने रातो रातो रङको कस ।कस, खई । हँसियामा खिया लाग्छ ।

खुसुक्क - क्रि.वि. अरूले चाल नपाउने गरी । लुसुक्क, सुटुक्क । उसले आफ्नो भाइलाई खुसुक्क घर पठाएछ । उसले साथीलाई खुसुक्क मिठाई दियो ।

खूब- /खुब्/ [फा.] वि. खुब धेरै, पगितो, प्रशस्त, बहुत । ऊ अक्षर लेख्ने खूब सिपालु छ ।

खेत - /खेत्/ना. धानवाली लगाउन गरागरा बनाइएको जग्गा । खेतमा धानवाली लगाइन्छ । मलिलो खेतमा धेरै धान फल्छ ।

खैरो- ना. रातो र पहेँलो रङ मिसाउँदा हुने रङ । फुस्रो । खैरो माटोमा त्यति उब्जनी हुँदैन ।

खोर- /खोर्/ना. बाखा, कुखुरा, सुँगुर आदिलाई थुनेर राख्ने सानो घर । पिँजरा, बन्दकोठा । कुखुराको खोरभन्दा सुँगुरको खोर धेरै फोहोर हुन्छ ।

खौरिनु - [खौर+इ+नु] स.क्रि. छुरा वा पत्तिले फेदै लगाएर काट्नु । उसले साथीको कपाल खौरिदियो ।

ग

गँड्यौला - (ति./बहु. गँड्यौला) ना. जुकोभन्दा ठूलो र लामो तर सर्पभन्दा सानो जमिनभित्रको मलिलो माटो बाहिर ल्याउने एक किसिमको उपयोगी, नटोक्ने किरा । गँड्यौला भएको ठाउँको माटो मलिलो हुन्छ ।

गमला - ना. फूल रोप्नका लागि बनाइएको माटो वा धातुको भाँडो । फूलदानी । हामी गमलामा फूल रोप्छौं ।

गाइने - [गाउ+ने] ना. गाउँ टोलमा गएर सारङ्गी रेट्दै गीत गाउने एक नेपालीजाति विशेष । गाइनेको गीतमा हाम्रै जीवन बहेको हुन्छ । गाइनेले सारङ्गी रेट्दै गीत गायो ।

गिलास- /गिलास/ [अङ्.] ना. काँच, सिसा वा स्टिलको चिया वा पानी राखी खान प्रयोग गरिने भाँडो । बहिनीले गिलासमा चिया ल्याइन् ।

गीत - /गित्/ [सं.] ना. लय हालेर गाउन मिल्ने रचना । गान, गाना । उनले (मिठो) गीत गाइन् ।

गुँड- /गुँड्/ना. वा खरायो तथा चराहरू बासबस्ने ठाउँ । चराको गुँड भत्काउनु हुँदैन । चराले गुँडमा फुल पाछ्छ ।

गुराँस- /गुराँस्/ ना. लेकाली भेगमा पाइने एककिसिमको फूल । गुराँस नेपालको राष्ट्रिय फूल हो । नेपालमा धेरै जातका गुराँस छन् ।

गेडी - (बा.बोल.) ना. गेडो ,दानो, सानो गेडो । काफलगेडी कुटुक्क टोकी म प्यास मेटाउँछु ।

गैंडा - ना. खागका लागि प्रसिद्ध जन्तु । चितवनको जङ्गलमा गैंडा पाइन्छ ।

गोठालो - (बहु./ति. गोठाला, स्त्री. गोठाली) ना. गाई, बाखा, भैंसी, भेडा चराउने व्यक्ति । घरालो, रुङ्गालो । ऊ अचेल पढ्न छोडेर गोठालो बनेको छ ।

गौँथली -/गौँथलि/ ना. घरको दलिनमा हिलो माटाको गुँड लगाएर बस्ने पन्छी । नानी गौँथलीको चिरिबिरी सुनेर ब्युँभियो ।

घ

घटाऊ - [घट्+आउ] ना. भएको वस्तुबाट भिक्तै कम बनाउने काम । घटाउने काम । विप. जोड । १० बाट ४ घटाउँदा ६ मात्र बाँकी रहन्छ ।

घाँगर - /घाँगर्/ ना. केटीले लगाउने एक किसिमको जामा जस्तै पोसाक । उनी सारीचोलीमा भन्दा घाँगरमा अझ राम्री देखिन्छन् ।

घाउ - ना. शरीरको कुनै भाग कतै ठोकिँदा वा हात हतियारले काट्दा लाग्ने चोट । घाउमा औषधी लगाउनुपर्छ । घाउमा फोहर मैला पर्न दिनुहुँदैन ।

घिउ - ना. दही वा दूध मथेर निकालिने चिल्लो वस्तु । घृत, नौनी । घिउ खाएर जिउ बलियो बनाउनुपर्छ । घिउले बल बढाउँछ ।

घेरो - [घेर्+ओ] (बहु./ति.घेरा) ना. चारैतिरबाट लगाइएको बार, छेको । छेको, गोलो रेखा । घेराभिन्न परेपछि बाटो नपाउन्जेल बाहिर आउन सकिँदैन ।

घैंटो - ना. पानी वा अन्न राख्ने माटाको सानो गाग्री । गाग्री , घडा । बहिनी घैंटामा पानी ल्याउँछिन् ।

घोक्रो - /घोक्रो/ना. (बहु./ति. घोक्रा) खोक्ता शब्द निस्कने ठाउँ । कण्ठनली, गर्दन, गलो, घिच्रो ! ऊ घोक्रो फुलाएर करायो ।

ड

ड - देवनागरी लिपिको पाँचौं व्यञ्जन वर्ण । ड पढ ।

च

चउर - /चउर्/ना. घाँस उम्रेको खनजोत नगरेको ठाउँ । खुला मैदान , चरन, चौर । वि.प. आबाद । चउरमा गाईवस्तु चराइन्छ । चउरमा खेल्दा आनन्द हुन्छ ।

चामल - /चामल्/ना. धानको गुदी भाग । धानको चामलवाट विभिन्न परिकार बनाइन्छ । धानको चामल खानमा प्रयोग गरिन्छ ।

चिठी - /चिठि/ ना. सन्चो बिसन्चो जनाएर टाढा बसेको साथी वा आफन्तलाई लेखेर पठाइने पत्र । दरखास्त , निवेदन, पत्र । विदेश गएका दाजुलाई घरको खबर खुलाई चिठी लेख । हामी साथीलाई चिठी लेख्छौं ।

चीज - /चिज्/ना. कुनै वस्तु, पदार्थ, थोक । जिनिस् , माल । लुगा लगाइने चीज हो ।

चुलबुले - /चुल्बुले/वि. चुलबुल गर्ने स्वभावको । चकचके , चन्चले । विप. शान्त निश्चल । चुलबुले केटाकेटीले बाबुआमालाई हैरान बनाउँछन् । चुलबुले स्वभाव राम्रो होइन ।

चैत - /चइत्/ना. विक्रम संवत्को बाह्रौं महिना । चैतको बाँदर दुब्लो देखिन्छ ।

चोर - /चोर्/ना. कसैको धनमाल थाहा नपाउने गरी सुटुक्क लाने व्यक्ति । तस्कर, फटाहा, बेइमान । विप. साधु, सज्जन । साधुलाई सूली र चोरलाई चौतारी गर्नु हुँदैन ।

चौपाया - वि. चार खुट्टा हुने जन्तु ,गाईवस्तु आदि । मान्छे, चौपायाको धन गन्दै नगन् भन्छन् ।

च्वास्स - अनु. तिखो वस्तुले घोच्ता वा एक्कासी दुख्ता हुने अनुभवको किसिम । आज मेरो पेट च्वास्स दुख्यो ।

छ

- छत** -/छत् / पक्की घरको छानो ,पाली । कौसी ,बस वा ट्रकको माथिल्लो भाग । ऊ घरको छतमा बसेर रमिता हेर्छ । बसको छतमा बसेर यात्रा गर्नुहुँदैन ।
- छाउरो** - ना. (बहु/ति.छाउरा, स्त्री. छाउरो) ना. कुकुर, बिराला आदिको भाले बच्चो डाँगो, ढाडे । कुकुरको छाउरो कराएर मर्न लाग्यो ।
- छिटो** - (बहु/ति.छिट्टा, स्त्री. छिट्टी) वि. काम गर्नमा फुर्ति भएको । चाँडो, तुरुन्तै, लगत्तै । विप. ढिलो । ऊ लेखाइमा छिटो छ । छिटो मान्छेले अरूलाई सजिलै उछिन्छ ।
- छुट्टी** - /छुट्टि/ना. आफ्नो दैनिक काममा हाजिर हुनु नपर्ने दिन । अवकाश, फुर्सद, विदा, मुक्ति । विप. व्यस्त । आज शनिवारको छुट्टी छ । छुट्टीका दिन कार्यालयमा हाजिर हुनु पर्दैन ।
- छेउ** - ना. कुनै जमिन वा वस्तुको वरपरको किनाराको भाग । किनार, बिट । विप. बीच । बाटाका दुवै छेउमा रूखहरू रोप्नुपर्छ ।
- छोटो** - (बहु/ति.छोटा स्त्री.छोटी) वि. लमाइ कम भएको । अरूका तुलनामा कम लामो । विप. लामो । पैदल हिँड्नेले छोटो बाटो लिनुपर्छ ।

ज

- जनता** -/जन्ता/ [सं.] ना. कुनै देशका बासिन्दा । जनसमूह, लोक । जनताको मन नजित्ने नेताले देश विकास गर्न सक्तैन ।
- जाति** - [सं.] ना. खास ऐतिहासिक चिनारी भएका मानिसको समूह । राष्ट्रिय समूह, सामाजिक समूह । नेपाल विविध जातजाति र भाषा भाषीको साझा मुलुक हो ।
- जाती** -/जाति/ वि. अरूलाई हित गर्ने । बेस ,भलो । विप. नजाती । ऊ सबैसँग मिलेर बस्ने जाती मानिस हो । मलाई जाती नै छ ; तिमीलाई कस्तो छ ?
- जिल्ला** - [अ.] ना. गाउँभन्दा ठूलो अञ्चलभन्दा सानो भौगोलिक क्षेत्र । नेपालमा चौध अञ्चल र पचहत्तर जिल्ला छन् । हाम्रो देशको राजधानी काठमाडौँ जिल्लामा छ ।

जीउ - /जिउ/ना. सिङ्गो शरीर । कलेवर, काया ,देह, शरीर, । धेरै हिँडिएछ, जीउ दुखेर लखतरान भइयो ।

जुक्ति- ना. कुनै काम कुरा जान्ने, बुझ्ने वा थाहा पाउने तरिका । अक्कल, उपाय, कडी, युक्ति । जुक्ति लगाउँदा असहज काम पनि सहज हुनसक्छ । बलले गर्न नसकिने काम जुक्ति लगाएर गर्न सकिन्छ ।

जुरुक्क - क्रि.वि. एक्कासी उठ्ने वा उठाउने किसिमले । ऊ कुर्सीबाट जुरुक्क उठ्यो । उसले एक क्विन्टलको भारी जुरुक्कै उठायो ।

जेठो - (बहु./ति. जेठा, स्त्री. जेठी) वि. अरूको भन्दा बढी उमेर भएको । ज्येष्ठ । जेठो छोराले घरको कामकाज धेरै बुझेको हुन्छ । उसको जेठो छोरो विदेश गएको छ ।

जोडी - /जोडि/ना. दुई वस्तुको समूह । जोईपोइ, पतिपत्नी, भालेपोथी । परेवाका जोडी कति मिलेर चारो टिप्छन् । यिनीहरूको जोडी खूब मिलेको छ ।

ज्ञाता - /ग्याँता/ वि. जानिफकार, जान्ने बुझ्ने, विशेषज्ञ । मेरा मामा संस्कृत विषयका ज्ञाता हुनुहुन्छ ।

ज्यादा - [अ.] वि. चाहिएको भन्दा धेरै । अधिक, धेरै, बढ्ता, बहुत ,निकै । विप. कम । सब्जीमा नुन ज्यादा भएछ, खूब चर्को छ ।

भ

भगडा - ना. दुई पक्षका बीच हुने रडाको, कलह । कचिङ्गल, कुटाकुट, भनावैरी, कलह, । विप. मिलाप,मिलेमतो । उनीहरूका बीच भगडा भएपछि बोलचाल पनि बन्द भएछ ।

भापट -/भापट्/ना. गाला आदिमा हत्केलाले हान्ने काम । चङ्कन ,थप्पड । उसले बहिनीलाई एक भापट दियो ।

भिँगो - (बहु./ति. भिँगा) ना. फोहोर मैलामा रमाउने, घरमा भन्किने ६ ओटा खुट्टा हुने उड्ने कियो । माखो । भिँगा बसेको खाना खानु हुँदैन । भिँगो फोहरी कियो हो ।

भुसिलिकरो - (बहु./ति.भुलिलिकरा) वा. छुँदा भुस विभने, भुसै भुस भएको धेरै खुट्टा हुने कियो । भुसिले । भुसिलिकराले छोएको अङ्ग एकदमै चिलाउँछ ।

भोला - (लघु. भोली) ना. ब्याग । हातमा वा काँधमा भिर्न मिल्ने, सामान हालिने साधन विशेष । पुस्तकलाई भोलामा राख्नु उपयुक्त हुन्छ । भोलामा सामान राख्दा छरिन र हराउन पाउँदैन ।

भ्याल -/भ्याल्/ [नेवा.] ना. घर वा भवनमा हावा र उज्यालो छिरोस् भनी बनाइएको ढोकाभन्दा सानो निकास । खिड्की । मेरो कोठामा तीनओटा भ्याल छन् । उसले भ्यालबाट बाहिर हेर्नो ।

ञ

ञ - देवनागरी लिपिको दसौँ व्यञ्जन वर्ण । नेपाली वर्णमालामा ञ वर्ण छैन । नेपालीमा 'ञ' का सट्टामा 'यँ' प्रयोग गरिन्छ ।

ट

टप - /टप्/ [अङ्.] ना. कानको लोतीमा टाँसेर लगाइने एक खालको गहना । कानमा टप लगाएकी केटी नाच्दै छे । अचेल केटाहरूले पनि कानमा टप लगाउँछन् ।

टाँक -/टाँक्/ना. कोट, कमिज आदिका दुई भाग जोड्न प्रयोग गरिने हड्डी वा धातुको सामान । कमिजको टाँक लगाउनुपर्छ । भाइले कोटको टाँक लगायो ।

टाढा - वि. धेरै परको , नजिक नभएको । दूर, पर । विप. नजिक । ऊ आमाबाबु छोडेर टाढा जान सक्दैन । टाढाको जागिरभन्दा घरको खेतीपाती नै असल हुन्छ ।

टिको - [बहु./ति.टीका, लघु. टिकी] ना. निधारमा लगाइने अक्षता, चन्दन वा सिँदुर । उनलाई रातो टिकाले खुबै सुहाउँछ ।

टुप्पो - (बहु./ति. टुप्पा) ना.रूखको आकाशतिर चुलिएको भाग । रूखको टुप्पामा चरा बसेको छ । हावाले रूखको टुप्पो भाँचेछ ।

टेक्नु - [टेक्+नु] स.क्रि. भुइँमा खुट्टा राख्नु ; कुनै आधारमाथि खुट्टा राख्नु । काँडो बिभेरेर खुट्टा टेक्नै सकिएन । बाजे लट्ठी टेकेर हिँड्नुहुन्छ ।

टोल - /टोल् / ना. एउटा ठूलो गाउँ वा बजारभित्रको सानो बस्ती । उसको घर लक्ष्मीपुरको क्षितिज टोलमा छ ।

ठ

ठकठक - /ठक्ठक्/अनु. काठ आदिलाई कुनै साह्रो वस्तुले हिकार्डुँदा आउने आवाज । । उसले ठकठक किलो ठोक्यो । ढोकामा को ठकठक पाछ, हँ ?

ठाउँ - ना. कुनै निश्चित स्थल । जग्गा ,टुङ्गो, स्थल, स्थान । आफ्नो ठाउँको माया लाग्छ । प्रत्येक व्यक्तिले आफ्नो ठाउँमा बसेर काम गर्नुपर्छ ।

ठिही - /ठिहि/ना. हातगोडा कक्र्याउने गरी हुने जाडो । चिसो, जाडो ,ठन्डी । पुस-माघमा ठिहीले हातखुट्टा कक्र्याइदिन्छ ।

ठीक - /ठिक्/वि.जस्तो हुनुपर्ने हो त्यसै वा भनेजस्तै । उचित, उपयुक्त । विप. बेठीक । मलाई जाडोभन्दा गर्मी नै ठीक हुन्छ । परीक्षामा ठीक उत्तर लेख्ने विद्यार्थीमात्र उत्तीर्ण हुन्छ ।

ठुटो - (बहु./ति.ठुटा, स्त्री. ठुटी) ना. कुनै सिङ्गो वस्तुको भाँचिएर रहेको भाग । चुरोटको ठुटो जहाँतहाँ फ्याँक्नु हुँदैन । रुखको ठुटाको दाउरामा आगो धेरै बेरसम्म रहिरहन्छ ।

ठूलो - (बहु/ति.ठूला, स्त्री. ठूली, हेय. ठुले) वि. लमाइ, चौडाइ, मोटाइ, गहिराइ आदिका दृष्टिले अरूभन्दा बढी भएको । बडो, बृहत् । ठूलो मान्छे हुनुभन्दा असल मान्छे हुनु बेस हुन्छ । हाम्रो गाउँमा वरको ठूलो रूख छ ।

ठेकदार - /ठेक्दार/ना. ठेकामा काम गर्ने मानिस । उसको घर बनाउने ठेकदार बिरामी पच्यो ।

ठोकिनु - अ.क्रि. ठक्कर लाग्नु । होचो ढोकामा टाउको ठोकियो । ढुङ्गामा ठोकिएर घाउ भयो ।

ड

- डर** - /डर्/ना. कुनै वस्तु वा चीज देख्ता मनमा लाग्ने त्रास । अत्यास, त्रास, भय ।
अंधारामा एकलै हिँड्दा मनमा डर लाग्छ । गल्ती नगर्ने मानिसलाई डर हुँदैन ।
- डाँफे** - ना. लेकतिर पाइने रङ्गीचङ्गी प्वाँख हुन चरो । नेपालको राष्ट्रिय पन्छी । मुनाल ।
डाँफे नेपालको राष्ट्रिय चरो हो ।
- डाक्टर** - /डाक्टर/ [अड] ना. रोगको उपचार गर्ने व्यक्ति । चिकित्सक । वि.प. रोगी
अचेल धेरैजसो डाक्टर विरामीलाई सेवा गर्नमा भन्दा पैसा कमाउने धन्दामा छन् ।
- डिको** - (बहु./ति. डिका) ना. अक्षरका शिरमा तानिने धर्को । नेपाली अक्षर लेख्ता डिको
दिनुपर्छ ।
- डुलाउनु** - स.क्रि. घुमफिर गराउनु, डुल्न लगाउनु, हिँडाउनु । सानो नानीलाई आँगनमा
डुलाउनुपर्छ । मैले भाइलाई इलाम डुलाएँ ।
- डोको** - (बहु./ति. डोका) ना. बाँस, नियालो आदिको चोयाबाट बुनेको प्वालै प्वाल भएको
सामान पिठिउँमा बोक्न मिल्ने साधन । गरिबको पिठिउँमा डोको र छातीको रिनको
पोको कहिले हट्ला । सीप हुनेले डोको बुनेर पनि जीविका गर्छन् ।
- डेस्क** - [अड.] ना. टेबल जस्तै तर लाम्चो पुस्तक कापी राख्न विद्यालयतिर प्रयोग गरिने
साधन । डेक्समा पुस्तक राखेर बेन्चमा बस्नुपर्छ ।

ढ

- ढक** - /ढक्/ना. तराजुमा सामान जोख्ता प्रयोग गरिने निश्चित वजनको प्रमाण
लगाइएको, फलाम, पित्तल वा ढुङ्गो विशेष । एक किलोको ढकले एकपटकमा
एककिलो मात्र तौलिन्छ ।
- ढाड** - /ढाड्/ना. शरीरको पछाडिको गर्दनदेखि कम्मरसम्मको हड्डी नै हड्डीको भाग ।
धड, पिठिउँ, मेरुदण्ड । ढाड दुख्ने विराम भएको व्यक्तिले गह्रौँ वस्तु उठाउनु हुँदैन
। बाजेको ढाड कुप्रो छ ।

ढिलो - (बहु./ति. ढिला, स्त्री. ढिली) वि. साह्रै विस्तारो काम गर्ने स्वभावको, बियाँलो गर्ने खालको । जुम्सो । विप. छिटो । ऊ असाध्यै ढिलो हिँड्छ । ढिलो मान्छे पछि पर्छ ।

ढुकुर -/ढुकुर/ना. 'ढुकुरकुर' गरेर कुर्लने परेवाकै स्वभावको परेवाभन्दा सानो जङ्गली पन्छी । ढुकुर नरमाइलो लाग्ने गरी कुर्लिदै छ । जोडी ढुकुर आँगनबाट उडेर छानामा बसे ।

ढेडु - ना. भाले जातको ठूलो बाँदर । लङ्गुर । एकले ढेडु चोरी खान सिपालु हुन्छ । ढेडुका छेउ गयो भने त्यसले टोक्न सक्छ । बुबाले ढेडुलाई धपाउनुभयो ।

ढोका - (एक ब. ढोको) ना. घरभित्र पस्ने र निस्कने ठाउँ । दैलो, द्वार । घरको ढोका होचो छ भने निहुरेर निस्कने पस्ने गर्नुपर्छ । राती घरको ढोका बन्द गर्नुपर्छ ।

ढोग - /ढोग्/ना./आफूभन्दा ठूलाका अगि शिर भुकाउने काम, ढोग्ने काम । अभिवादन, दण्डवत्, नमस्कार, प्रणाम । मान्यजनलाई ढोग गर । आमाबाबु र गुरुजनलाई ढोग ।

ण

ण - देवनागरी लिपिको पन्ध्रौँ व्यञ्जन वर्ण । ढपछि ण आउँछ ।

त

तँ - सर्व. आफूभन्दा सानालाई सम्बोधन गरिने शब्द । तँ असल मानिस भएस् । तँलाई कसैको खराब दृष्टि नपरोस् । तेरो असल मित्र तँ होस् ।

त - निपा. अरूका कुरामा सही थप्दा वा कुनै शब्दमा जोड दिँदा प्रयोग गरिने शब्द । तब त, हजुरबाट कसरी पक्षपात गरिबक्सिन्छ, र ! म त आजैदेखि पढ्न थाल्छु ।

तल - [सं.] ना. कुनै वस्तुको तल्लो भाग, पिँध । जग, फेद, सतह । निप. माथि । ठूलो रूखको तलतिर त्यति भारपात उम्रिदैन । तल बस्तै गर म माथिबाट आइहाल्छु ।

ताँती - /ताँति/ना. कुनै वस्तु वा प्राणीको लामो लर्को । पङ्क्ति, लर्को लस्कर, लहर, लाम । कमिलाको ताँती रमिता लाग्दो देखिन्छ । ताँतीका ताँती मान्छे मन्दिरमा उभिएका छन् ।

- ताली** - /तालि/ ना. दुवै हातका हत्केला ठोकेर निस्कने आवाज । थपडी । भक्तहरू ताली लगाउँदै (भगवान्को) भजन गाउँछन् । नेताको भाषण सुनेर मानिसहरूले ताली पिटे ।
- तिमी** - /तिमि/ सर्व. द्वितीय पुरुषको एक वचन र मध्यम आदर बुझाउने शब्द । तँभन्दा माथिल्लो र तपाईंभन्दा तल्लो आदरको तह । तिमी कति कक्षामा पढ्छौ ? तिमी कुन गाउँ / सहरमा बस्छौ ? तिमी मिलनसार व्यक्ति हो ।
- तीन** - /तिन्/ना. दुईभन्दा बढी र चारभन्दा कम जनाउने सङ्ख्या । तीनमा एक थपे चार हुन्छ ।
- तुनु** - ना. दौरा, भोटो, चोलो आदिमा टाँकको सट्टा गाँसिएको त्यान्द्रो । तुनु सिकनो पारेर बाँध्नुपर्छ ।
- तेल** - /तेल्/ना. तिल, तोरी आदि पेलेर निकालेको चिप्लो रस । तिलको तेल स्वास्थ्यका लागि हितकर हुन्छ । तेल नखारिएको सब्जी नमिठो हुन्छ ।
- तोरी** - /तोरि/ना. साना-साना काला वा खैरा दाना हुने साग उम्रिने र फुलेर दाना फल्ले तेलहन वस्तु । मलाई तोरीको तेल मन पर्छ । तोरीको सागको सब्जी स्वादिलो हुन्छ ।
- त्रिशूल**- /त्रिसुल्/ [सं.] ना. तीनओटा सुइरा हुने मन्दिरमा राखिने हतियार वा जोगीले बोक्ने एक प्रकारको हतियार । त्रिशूल बोकेको जोगी भिक्षा माग्दै आयो । त्रिशूल भगवान् शिवको हतियार मानिन्छ ।
- त्यति** - [त्यो+ ति] वि. भनिएको सङ्ख्याको वा परिमाणको । त्यति थोरै चामलले यति धेरै मानिसलाई पुग्दैन । तिमीलाई जति चाहिन्छ त्यति मात्र लैजाऊ । त्यति सानो कुरामा पनि कति धेरै रिसाएको नि !
- त्यो** - [बहु. ती/तिनीहरू, ति. त्यस] सर्व. यो लाई टाढा देखाउँदा प्रयोग हुने शब्द । तृतीय पुरुषको एक वचनमा प्रयोग हुने शब्द । यो त यहीं रहेछ तर त्यो कता गएछ । यो र त्योको भेदभावले समाज विग्रन्छ ।

थ

- थपडी-** /थपडि/ना. दुई हत्केला एक अर्कामा ठोक्ता हुने आवाज । करतलध्वनि, ताली ।
ऊ थपडी लगाई-लगाई हाँस्छ । हामी धेरै खुसी हुँदा थपडी बजाउँछौ ।
- थाहा** - ना. कुनै कुराको ज्ञान, जानकारी । खबर, पत्तो, भेउ । मैले ऊ आएको र गएको थाहा नै पाइँनँ । देशको गतिविधि सबैले थाहा पाउनुपर्छ ।
- थुकुवा** - [थुक्+उवा] वि. पिच्च पिच्च थुक्ने बानी भएको, थुकिरहने स्वभाव भएको । थुक्ने । यस थुकुवाले सिकुवाभरि थुकेछ । थुकुवा व्यक्ति फोहरी हुन्छ ।
- थैली** - /थैलि/ना. पैसा वा मूल्यवान् वस्तु राख्न बनाइएको सानो भोली । आमा थैलीमा पैसा राख्नुहुन्छ ।
- थोरै-** वि. कम मात्राको । अलिकति,अल्प, कम, थोर, न्यून । विप. धेरै । हामीले कुरा थोरै काम धेरै गर्नुपर्छ ।

द

- दरबार-** /दरबार/ [फा.] ना. राजा महाराजा बस्ने महल । भवन, भव्यमहल । विप. भुप्रो । दरबारमा हुर्किएकाहरूले भुप्राको समस्या बुझ्न सक्तैनन् ।
- दारिम** - /दारिम्/ना. काँडे पोथ्रामा फल्ने, बोक्राभिन्न मिलेका दाँत आकारका दाना हुने फल विशेष । अनार, दाडिम । पाकेको दारिम मिठो हुन्छ । दारिमको फल स्वास्थ्यका लागि हितकारी हुन्छ ।
- दिन** - /दिन्/ [सं.] ना. सूर्य उदाएपछि नअस्ताउन्जेलसम्मको अवधि । विप. रात । तिमी दिनभरि काम गरेर थाकेका छौ ।
- दुलो** - [बहु./ति.दुला] ना. कुनै ठाउँमा परेको छिद्र । छिद्र, प्वाल । मुसो दुलाभिन्न पस्यो । दुलाभिन्न हात हाल्नु हुँदैन ।
- दूध** - /दुध/ना.स्तनधारी जन्तु वा आमाजातिको स्तनबाट आउने सेतो तरल पदार्थ । दुग्ध, स्तन आमा बालकलाई दूध चुसाउनुहुन्छ । गाईको दूध मीठो हुन्छ ।

देउता - ना. मन्दिर वा तीर्थस्थलमा पूजा गरिने वस्तु । देवता, द्यौता । नेपालीहरू देवी देउताको पूजा गर्छन् ।

दोलाई- ना. सिरक जस्तै तर सिरकभन्दा पातलो ओढिने वस्तु । जाडो महिनामा दोलाई मात्र ओढेर सुत्दा जिउ तात्तैन । सिरक नहुँदा दोलाईले भए पनि काम चलाइन्छ ।

दौरा -ना. एक किसिमको औपचारिक नेपाली पोसाक । नेपालको राष्ट्रिय पोसाकमध्येको एक । राष्ट्रपति दौरा, सुरुवाल, कोट र टोपी लगाई समारोहमा आउनुभयो । मलाई दौरा सुरुवाल असाध्यै मन पर्छ ।

ध

धर्को - (बहु./ति. धर्का) ना. कागज, कपडा आदिमा कोरिएको लामो रेखा । डिको ,डोरो, धर्सो, रेखा । कापीमा सीधा धर्का तान । पाँचओटा सोझा धर्का कोर ।

धारो - (बहु./ति. धारा) ना. भरना । अग्लो ठाउँबाट तलतिर भरेको पानीको बहाव । मलाई धाराको पानी मन पर्छ ।

धुलो - (ति.धुला) ना. माटाको मसिनो कण । कर्ण, चूर्ण, छारो । गाडी दौडदा बाटामा धुलो उड्छ । कोठामा धुलो छ भने पानी छर्केर बढार्नुपर्छ ।

धेरै - [धेर+नै] वि. अधिक, ज्यादा, धेरै, निकै , प्रशस्त । विप. थोरै । आज विद्यालयमा धेरै मानिस भेला भएका छन् । पुस्तकालयमा धेरै पुस्तक छन् ।

धोती -/धोति/ना. कमरमुनि बेरेर लगाइने लुगा विशेष । अधोवस्त्र ,कछाड । योगी, सन्यासीहरू धोती लगाउँछन् । उसले नयाँ धोती लगाएको छ ।

न

नगद -/नगद्/ [अ.] ना. कागजको पैसा, धातुको सिक्का । विप. जिन्सी । व्यापारमा नगदको कारबार राम्रो मानिन्छ । नगद दिएर सामान किन्नुपर्छ ।

नमस्कार- /नमस्कार्/[सं.] ना. हात जोडेर वा शिर झुकाएर गरिने अभिवादन । दर्शन । नमस्ते । मान्यजनलाई भेट्दा नमस्कार गर्नुपर्छ । सानीले बाबालाई नमस्कार गरी ।

नाम -/नाम्/[सं.] ना.कुनै वस्तु, व्यक्ति वा ठाउँलाई चिनाउने शब्द । नाउँ । नेपालको सबभन्दा ठूलो नदीको नाम कोसी हो । तिम्रो बुबाको नाम के हो ?

निकै- वि. प्रशस्त मात्रामा भएको । धेरै प्रशस्त, मनगो । विप. थोरै । उसले विदेश गएर निकै पैसा कमायो ।

नीलो- /निलो/(बहु./ति. निला, स्त्री. निली) वि. आकाशको जस्तो रङ भएको । आसमानी, नीर । बादल हटेपछि नीलो आकाश देखिन्छ । मलाई नीलो रङ मनपर्छ ।

नुन- /नुन्/ ना. दाल, तरकारी आदिलाई स्वादिष्ट बनाउन प्रयोग गरिने चर्को खनिज/खाद्य वस्तु । निमक, लवण । नुन नलगाएको सब्जी अलिनु हुन्छ । बढी नुन चर्को हुन्छ ।

नेपाली - /नेपालि/ वि. नेपाल देशको । नेपाली जनता मिलनसार छन् । नेपाली संस्कृति नेपालवासीहरूको पहिचान हो ।

नौ - ना. आठभन्दा बढी र दसभन्दा कम सङ्ख्या । आठमा एक थपे नौ हुन्छ । एक अडकको सबभन्दा ठूलो सङ्ख्या नौ हो ।

न्यानो - [बहु./ति. न्याना] वि. तातो बनाउने । जाडोयाममा न्याना लुगा लगाउनुपर्छ ।

प

पँधेरो - [पानी+एरो] (बहु./ति. पधेरो, लघु. पधेरी) ना. पानीको धारो वा कुवा आदि भएको ठाउँ । जलाशय, पनेरो, पानीघाट, । लाग्दछ मलाई रमाइलो, मेरै पाखा पखेरो, हिमालचुली मुन्तिर पानी भर्ने पँधेरो । पँधेराको पानी उमालेर मात्र खानुपर्छ ।

- परिवार-**/परिवार/ [सं.] ना. एउटै घरमा बस्ने, खाने मान्छे । जहान । परिवारमा मिलेर बस्नुपर्छ ।
- परीक्षा** - /परिक्छा/ [सं.] ना. ठीक बेठिक छुट्ट्याउन लिइने जाँच । जाँच, परीक्षण । परीक्षामा उत्तीर्ण भएपछि कक्षा चढ्न पाइन्छ ।
- पहिलो** - (बहु./ति. पहिला स्त्री. पहिली) वि. गणना गर्दा सुरुको क्रममा पर्ने । अगिल्लो, प्रथम । ऊ कक्षामा पहिलो भयो । विद्यालय गएको पहिलो दिन बालक अलमल्ल पर्छ । एक गन्तीको पहिलो अड्क हो ।
- पाठ** -/पाठ्/ [सं.] ना. लेख्य सामग्रीलाई आवाज निकालेर पढ्ने काम । पण्डितले गीता पाठ गरे ।
- पालो** - (बहु./ति. पाला) ना. एकपछि अर्को क्रम । खेप, सिलसिला । आज हाम्रो कक्षाकोठा सफा गर्ने पालो छ । अरूको पालो मिचनु हुँदैन । बसमा (चढ्दा) पालो पर्खेर चढ्नु पर्छ ।
- पिँढी** -/पिँढि/ना. मानिसको वंशको क्रम । पुस्ता, वंशपरम्परा । हामीभन्दा पछिल्लो पिँढी धेरै बुभक्कड हुनसक्छ ।
- पिँढी** -/पिँढि/ना. घरको गारो बाहिरको बस्नका लागि बनाइएको भाग । सिकुवा, दलान, पिँडी । पिँडीमा सुतेर रात काट्न सकिँदैन ।
- पित्तल** - /पित्तल्/ [सं.] ना. तामा र जस्ता (मिलाएर) मिसाएर बनाइएको पहेंलो धातु । पित्तलका भाँडाकुँडा राम्रा देखिन्छन् ।
- पीपल** - /पिपल्/ [सं.] ना. वरसँगै रोपिने पवित्र वृक्ष । वर पीपलको छहारीमा शीतल हुन्छ । पीपलले प्रशस्त प्राणवायु फाल्छ ।
- पुतली** - /पुतलि/ना. धेरै आँखा हुने रङ्गी चङ्गी उड्ने कियो । नेपालमा विभिन्न रङ्का पुतली पाइन्छन् । नानी पुतली पक्रिन बल गर्छ ।
- पूर्व** - /पुर्व/ [सं.] ना. घाम भुल्किने दिशा । घाम पूर्वबाट उदाउँछ । विप. पश्चिम । इलाम नेपालको पूर्वमा छ ।

पेट - /पेट्/ [सं.] ना. खाएको खाना गएर अडिने ठाउँ । भुँडी । पेटभरि खाना खाएपछि सन्तोष गर्नुपर्छ । पेटको रोगीले गह्रौँ भारी उचाल्नु हुँदैन ।

पैतालो - (बहु./ति.पैताला, लघु. पैताली) ना. जमिनमा टेक्ने खुट्टाको भाग । पादतल । विप. शिर । बाटामा उनीहरूका पैतालाका छाप देखिए । पैताला हेरेर पनि सानो र ठूलो मान्छे छुट्टयाउन सकिन्छ ।

पो - निपा. कुनै शब्द वा वाक्यमा जोड दिएर भन्दा प्रयोग गरिने शब्द । पढे पो पास भइन्छ । तिमी पो सधैं पढ्न जान्छौ , मलाई त घरमा काम पनि गर्नुपर्छ । कोसी नदी भनेको त तमोर नदी पो रहेछ ।

पोसिलो - वि. शरीरलाई बलियो बनाउने किसिमको । तागत दिन, पोस दिने , पौष्टिक । पोसिलो खानाले शरीरलाई तन्दुरुस्त बनाउँछ । गाईको दूध पोसिलो हुन्छ ।

प्याज- /प्याज्/ना. तरकारीमा लगाएर खाइने कडा गन्ध भएको जमिन मुनि फल्ने डल्लो । प्याजको गन्ध आँखामा पच्यो भने आँखाबाट आँसु आउँछ । काँचो प्याज खाँदा मुख गन्हाउँछ ।

प्रश्न - /प्रस्न/[सं.] ना केही जान्ने इच्छाले कसैलाई सोध्ने काम । सबाल, सोधाइ । विप. उत्तर, जबाफ । उसले नयाँ ठाउँबारे अनेकौँ प्रश्न गच्यो तर उत्तर पाएन । परीक्षामा चारओटा प्रश्न सोधिएका थिए ।

प्रसाद - /प्रसाद्/ [सं.] ना. देवी देवतालाई चढाएको , अक्षता ,चन्दन, फलफूल आदि । उसले पूजाको प्रसाद बाँड्यो । तीर्थबाट फर्केपछि उसले गाउँभरि प्रसाद बाँड्यो ।

प्राथमिक -/ प्राथमिक्/वि.आरम्भको, पहिलो, सुरुको । प्रारम्भिक । प्राथमिक शिक्षा लिएपछि उच्च शिक्षा लिनुपर्छ । प्राथमिक विद्यालयमा १ देखि ८ सम्मको पढाइ हुने कुरा छ ।

प्रार्थना - [सं.] ना. ईश्वरको भजन वा स्तुति । विप. निन्दा । विद्यार्थीहरू कक्षा सुरु हुनुभन्दा अगि सरस्वतीको प्रार्थना गर्छन् । प्रार्थना गर्नाले मनलाई शान्ति मिल्छ ।

प्वाँख- /प्वाँख्/ना. चराको पखेटामा हुने फुत्ला । चराको शरीर प्वाँखै प्वाँखले ढाकिएको हुन्छ ।

फ

- फकाउनु** - स.क्रि. कसैलाई आफ्नो बनाउने प्रयास गर्नु ,मनाउने काम गर्नु । थुमथुम्याउनु, फुल्याउनु, मनाउनु, सान्त्वना दिनु । रोएको बालकलाई फकाउनुपर्छ । बालकहरूलाई मिठाइ दिएर फकाइन्छ ।
- फरफर** -/फर्फर्/ द्वि. (अनु.) कपडा वा कागज हावाले हल्लाउने तरिका । फुरफुर । हावाले झन्डा फरफर पाछ ।
- फागुन** - /फागुन्/ना. विक्रम संवत्को एघारौँ महिना । माघभन्दा पछि र चैत्रभन्दा अघि आउने महिना । फाल्गुन । उसको जन्म महिना फागुन हो ।
- फुल** - /फुल्/ना.चरा, माछा, सर्प आदिको अन्डा ।अन्डा, डिम्मा । चराले फुल पाछ । चराले गुंडमा फुल पाछ ।
- फूल** - /फुल् /ना. बोट बिरुवा आदिका फक्केका कोपिला । कुसुम ,पुष्प ,सुमन । मन्दिरमा फूल चढाइन्छ । फूलको माला राम्रो हुन्छ ।
- फेटा** - ना. टाउकामा बेरिने लामो कपडा । पगरी । बाजेले फेटा बाँध्नुभएको छ ।
- फेरि** - क्रि.यो. दोहोर्‍याउनु पर्ने अर्थमा प्रयोग हुने शब्द । अझ पनि , अर्कोपल्ट ,पुनश्च । ऊ फेरि पनि असफल भयो ।
- फोटो** -(बहु./ति. फोटा) [अङ्.] ना. क्यामेराले खिचेको तस्बिर । छायाचित्र ,प्रतिबिम्ब । उसले परिचयपत्रका लागि फोटो खिचायो । बालक कालको फोटो राम्रो देखिन्छ ।
- फोहोर** -/फोहोर्/ ना. घिन लाग्दो वस्तु । कसिङ्गर, मयल ,मैलो । मलाई फोहोर मन पर्दैन । सहर बजारमा फोहोरको डङ्गुर लागेको हुन्छ । फोहोर खेलाउनु हुँदैन ।
- फ्याउरो** -(बहु./ति. फ्याउरा, स्त्री. फ्याउरी) ना. स्याल जस्तो सिकारी जन्तु । फ्याउरो फ्याउ फ्याउ गरेर कराउँछ ।
- फ्रक** -/फ्रक्/ [अङ्.] ना. केटीहरूले लगाउने लुगा विशेष । घाँघर ,जामा । सानी नानी फ्रक लगाएर नाच्छिन् । धेरैजसो केटीहरू फ्रक लगाउँछन् ।

ब

बँदेल -/बँदेल्/ ना. सुँगुर जस्तो जङ्गली जनावर । बनेल । बँदेलको मासु मीठो हुन्छ ।
बँदेल जङ्गली सुँगुर हो ।

बकुल्लो -(बहु./ति.बकुल्ला) ना. लामो घाँटी हुने एक किसिमको पन्छी । बकुल्लाले माछा खान्छ । बकुल्लाहरू ताँती लागेर उड्छन् ।

बगैँचा - ना. फलफूलहरू लगाइएको बारी , फूलबारी । उद्यान, उपवन , निकुञ्ज , पुष्पवाटिका ,फूलबारी बगान ,बाग । बगैँचामा रङ्गीचङ्गी फूल फुलेका छन् । उसले आँपको बगैँचा लगाएको छ ।

बाँदर -/बाँदर्/ ना. मानिसका जस्तै हात र अनुहार हुने जिउभरि भुत्ला हुने रूखमा खेल्ने जङ्गली जन्तु । बानर । बाँदर रूख-रूखमा खेल्छ । बाँदर चकचके प्राणी हो ।

बाढी -/बाढि/ ना. पानी परेर खोला, नदी आदिमा भल बढ्ने काम । बाढ , भल, भेल । बाढी आएको खोलामा पस्नु हुँदैन । कोसीको बाढीले धेरै गाउँघर बगायो ।

बिजुली -/बिजुलि/ ना. बादल लागेका बेला आकाशमा भिलिक्क चम्किने उज्यालो । घरमा बाल्ने बत्ती, विद्युत् । बिजुली चम्किएपछि आकाश गड्याडगुडुडु गर्छ । हामी घरमा बिजुली बाल्छौं ।

बीस -/बिस्/ ना. उन्नाइसभन्दा बढी र एक्काइसभन्दा कमको सङ्ख्या । ऊ उन्नाइस पुगेर बीस लाग्यो ।

बुबु - [बा.बो] ना. बालकका बोलीमा दूधका लागि प्रयोग हुने शब्द । सानो बाबु बुबु माम खान्छ ।

बूढो -/बुढो/ (ब.व.ति. बुढा, स्त्री बूढी) वि. धेरै उमेर भएको मान्छे । पाको ,वृद्ध । बूढो मानिस विस्तारै हिँड्छ । बूढा मानिसहरूलाई सम्मान गर्नुपर्छ ।

बेन्च -[अड] ना. काठ अथवा फलामले बनेको बस्ने सिट । विद्यालयमा विद्यार्थीहरू सिटमा बस्छन् ।

बैगुन -/बैगुन्/ ना.गुन नभएको । अवगुण , खराब । विप. गुण, गुन चाहिए भन्दा बढी औषधी खाएमा शरीरलाई बैगुन गर्छ । बैगुनलाई घटाउने काम राम्रो हो ।

बोट -/बोट्/ ना. पोथ्रा वा फलफूलको सानो बिरुवा । अमलाको सानो बोटमा पनि धेरै अमला फलेको छ ।

बोली -/बोलि/ ना. कुरा । भाषा, वचन, वाणी । बालकको बोली मिठो हुन्छ । सबैसँग मिठो बोल्नु पर्छ ।

ब्याग -/ब्याग्/ [अङ्] ना. कपडा वा छालाको भोला । भोला थैलो । विद्यार्थीहरू ब्यागमा पुस्तक बोक्छन् ।

भ

भँगरो - ना. (बहु./ति. भँगरा, स्त्री. भँगरी) । घरका छेउछाउमा पाइने फिस्टा जातिको खैरो रडको सानो चरो । कुरा गर्छन् कसरी भँगरा र भँगरी । भँगराले बिस्कन छरिदिन्छ ।

भलिबल -/भलिबल्/ [अङ्] ना. हातले खेल्ने गोल । हाते गोल, हाते भकुन्डो । भलिबलको एउटा टिममा छ जना खेलाडि हुन्छन् ।

भाँडो -(बहु./ति. भाँडा) ना खाद्य वस्तु राख्ने साधन । पात्र , सामान । जति भाँडो उति चुबुर्को । खाने कुरा सफा भाँडामा राख्नुपर्छ ।

भाइ -ना. एकै आमाबाबुबाट जन्मिएको आफूभन्दा कान्छो, सहोदर पुरुष । अनुज, भ्राता । म भाइलाई माया गर्छु ।

भाग -/भाग्/ [सं.] ना. कुनै वस्तुको अंश ,खण्ड । चारलाई दुईभाग लगाउँदा एउटा भागमा दुईओटा मात्र पर्छ ।

भाडा - ना. अर्काको कुनै वस्तु प्रयोग गरेबापत तिरिने पैसा वा रुपैयाँ । अचेल गाडीको भाडा बढेको छ ।

भित्तो - (बहु./ति. भित्ता) गारो, पर्खाल आदिको अधिल्लो भाग । ऊ भित्तामा अडेस लागेर उभिएको छ । घरको भित्तोकोर्नु हुँदैन ।

भुँडी - /भुँडि / ना. खाएको आहारा पुग्ने ठाउँ । उदर ,पाकस्थली ,पेट । काँचो कचिलो खानाले भुँडी दुखाउँछ ।

भुनभुन -/भुन्भुन् / [द्वि.] अनु. भिँगा मौरी आदि उड्दा आउने एक प्रकारको आवाज ।
फूलमा भँमरो भुनभुन गर्छ ।

भुसुनो - (बहु./ति. भुसुना) ना. फोहोरमा रमाउने पखेटा भएको सानो कियो । गाईलाई
भुसुनाले टोकेर दुःख दियो । भुसुना भन्किएको खाना खानुहुँदैन ।

भेट्नु. - स.क्रि कसैलाई भेट्ने काम । मैले बाटामा साथीहरूलाई भेटें ।

भैंसी -/भैंस/ ना. दूधका लागि पालिने अर्ना जस्तो जन्तु । भैंसीको दूध पोसिलो हुन्छ ।
उसले भैंसीलाई घाँस दियो ।

भोक -/भोक् / ना. खाना नखाई पेट खाली हुँदा हुने अनुभव । खाउँखाउँ लाग्ने अवस्था ।
बालक भोकले रोयो । केटाकेटीहरूलाई जतिखेर पनि भोक लाग्छ ।

भोलि - क्.वि. आउँदो दिन, आजभन्दा पछि आउने दिन । बहिनी भोलि इलामबाट
आउँछिन् । भाइ भोलि काठमाडौँ जान्छ ।

भ्यागुतो - (बहु./ति.भ्यागुता, स्त्री. भ्यागुती) / ना. हिलो र पानीको छेउछेउमा हुने टरटर
गरेर कराउने चारखुट्टे सानो जन्तु । ब्याङ् । वर्षायाममा रातभरि भ्यागुता
कराउँछन् । सर्पले भ्यागुतो खान्छ ।

म

म - (ति. मैले, बहु. हामी) सर्व. आफूलाई आफैले सम्बोधन गरेर भन्दा प्रयोग गरिने शब्द
। आफू, स्वयम् । म इलाम जान्छु । उसले मलाई पुस्तक दियो ।

मदत -/ मदत् / [अ.] ना. अर्कालाई गरिने सहयोग । मदत, सहायता । दुःखीलाई मदत
गर । अभर परेका व्यक्तिहरूलाई मदत गर्नुपर्छ ।

मयल -/ मयल् / ना. शरीरबाट निस्कने फोहोर । ननुहाउँदा छालामा बन्ने मैला ।
गर्मीमा पसिनले गर्दा जिउमा खुबै मयल पर्छ । नुहाएर शरीरको मयल फाल्नुपर्छ ।

माला -[सं.] ना. एउटै धागोमा उनेर गलामा लगाउन बनाइएको वस्तु । हार । तिहारमा
दिदीबहिनीले दाजुभाइलाई फूलका माला पहिराइदिन्छन् । हामी मन्दिरमा माला
चडाउँछौँ ।

- मिल्नु** - अक्रि. कुनै वस्तु कुनै अर्कै वा ठाउँमा मिसिनु । ऊ साथीहरूसँग राम्ररी मिल्छ ।
नदी समुद्रमा मिल्छ ।
- मीठो** - / मिठो / (बहु. /ति. मिठा) वि. चिनी, मह, उखु, आदिको जस्तो स्वाद हुने ।
गुलियो, स्वादिलो । विप. नमीठो । पाकेको आँप मीठो हुन्छ ।
- मुख** - / मुख् / [सं.] ना. प्राणीको खाने तथा बोल्ने अङ्ग । अनुहार, चुच्चो, चेहरा,
थुतुनो, मुहार । मुखले बोलेको कुरा पक्का हुनुपर्छ । फतरफतर मुख चलाउनु राम्रो
होइन ।
- मुठी** - / मुठि / [मुठो+ई] ना. हातका सबै औंला हत्केलामा जम्मा गरेर पारिने पोको ।
उसले साथीलाई मुठीले हिकार्यो । उसले रिसले मुठी कस्यो ।
- मूला** . - / मुला / ना. जमिनमुनि लाम्चो आकारमा फले जमिनमाथि घाँसजस्तो साग हुने
एक किसिमको सब्जी खाइने वस्तु । मूलाको साग खाँदा नमीठो डकार आउँछ ।
मूलाको सिन्की स्वादिलो हुन्छ ।
- मेवा** -ना. ठूला ठूला पात हुने हाँगा नहुने कमजोर बोटमा फले खान मिल्ने फल । मेवाको
फल मीठो हुन्छ । पहेँले रोग लागेमा प्रशस्त मेवा खानुपर्छ ।
- मैभारो** - [माटो (महि)+ भारो] (ति. मैभारा) कुनै कामको समाप्ति । यस पाली असारमै
रोपाइँको मैभारो गरियो ।
- मैदान** - / मैदान् / [फा.] ना. फराकिलो र सम्म परेको जमिन । चउर, चौर, टार, फाँट
। मैदानमा वस्तु चराइन्छ । हवाईजहाज हवाईमैदानमा उत्रिन्छ ।
- मोटो** - / (बहु. / ति. मोटा, स्त्री. मोटी, हेय. मोटे) वि. जिउमा धेरै मासु लागेको, ठूलो
ज्यान भएको । थसुल्लो, पुष्ट, हृष्टपुष्ट । विप. भिनो ,पातलो । ऊ हामी सबैभन्दा
मोटो छ । मोटो मान्छे छिटो हिँड्न सक्दैन ।
- मौरी** - / मौरि / ना. फूलको रस चुसेर मीठो मह सङ्ग्रह गर्ने उड्ने सानो कियो ।
माउरी, माहुरी । मौरीको मह स्वस्थकर हुन्छ । मौरी आपसमा मिलेर काम गर्ने
प्राणी हो ।
- म्याउँ** - (अनु.) ना. विरालो कराउँदाको आवाज । विरालो म्याउँ—म्याउँ गर्छ ।

य

यति. -(यो+ति) वि. नाप्दा, तौलिँदा, गन्दा यति, उति भनेर आउने परिणाम । यति थोरै खानाले पेट भरिँदैन । यति लामो डोरीले राम्ररी बाँध्न पुग्छ ।

याद -/ याद्/ [फा.] ना. मनमा सम्झना आउनु , अधिका कुरा सम्झन सक्ने क्षमता । भ्रुभ्रुको, सम्झना, स्मृति, हेक्का । विद्यार्थीहरूले पढेका कुरा याद गर्नुपर्छ । मलाई आज उनको याद आइरहेछ ।

यिनी -/ यिनि / [यिन + ई] सर्व. 'यो' को मध्यम आदरार्थी रूप । यिनी राम्रा मान्छे हुन् । यिनी मेरी बहिनी हुन् ।

यी -/ यि / सर्व. 'यो' को बहुवचन । यी मेरा साथीहरू हुन् । म यीबिना एकलै रहन सकिन्नँ ।

युवक -/ युवक् / [सं.] ना. किशोर अवस्था पार गरेको तर प्रौढ अवस्था नपुगेको पुरुष । तन्नेरी, तरुण । देशका युवकहरू नजुटी देश बन्दैन । युवकमा जाँगर भरिनुपर्छ ।

यो - (बहु. यी, यिन, यिनीहरू, ति. यस) . यो मेरो कलम हो । यो उसकी बहिनी हो ।

र

रगत -/ रगत् / ना. शरीरमा चोट लाग्दा वा काट्दा आउने रातो तरल वस्तु । सबै मानिसको रगत रातो हुन्छ । रगतको रङले सबै मानिसलाई समान मान्छ ।

रातो - (बहु./ति./ राता, स्त्री. राती) वि. रगत, सिम्रिक आदिको रङ । रातो रङ वीरताको रङ हो । मलाई रातो वस्तु राम्रो लाग्छ ।

रिस -/रिस्/ ना. अन्याय या नचाहिँदो कामप्रति मनमा उठ्ने आवेग । , क्रोध, जड ,रोष । रिस मानिसको शत्रु हो । अन्याय, अत्याचार र भ्रष्टाचारप्रति सबैलाई रिस उठ्छ ।

रुघा -ना. नाकबाट पातलो सिँगान आइरहने एउटा सामान्य रोग । रुगा । रुघा लागेपछि नाकबाट पानी बगिरहन्छ । पानीमा भिजियो भने रुघा लाग्छ ।

रुमाल -/ रुमाल्/ [फा.] ना. हातमुख पुछ्न प्रयोग गरिने सानो कपडाको टुक्रा । अरूको रुमालले हातमुख पुछ्नु हुँदैन । उसको रुमाल पहुँलो छ ।

रूप -/रूप्/[सं] ना. कुनै वस्तुको बाहिरी आकार प्रकार । आकृति , चेहरा ,शरीर । रूप मात्र राम्रो भएर हुँदैन , बेहोरा पनि राम्रो चाहिन्छ । उसको रूप सुन्दर छ ।

रे - नि. अन्दाज गर्दा प्रयोग हुने शब्द । अरे । ऊ भोलि बजार जान्छ रे । आज पानी पर्छ रे ।

रेखा - [सं.] ना. धर्को, धर्सो,डोरो । उसको निधारमा तीनवटा रेखा छन् । उसले लामो रेखा कोच्यो ।

रैथाने - वि. कुनै ठाउँको पुरानो बासिन्दा । नयाँ ठाउँमा बसाइँ जाँदा त्यहाँका रैथानेले आँखा लगाउन सक्छन् । हामी सबै हाम्रो गाउँका रैथाने हौं ।

रोग -/रोग्/ ना. शरीर अस्वस्थ हुने वा बिरामी हुने अवस्था । ,बेचैनी, व्यथा । एउटाको सरुवा रोग अर्कालाई पनि सक्छ । सरुवा रोगबाट टाढा रहनुपर्छ । सरुवा रोगबाट बच्न नाकमुख छोपेर हिँड्नुपर्छ ।

रौं - ना. शरीरमा उम्रिने कपाल, भुत्ला । केश, रउँ, रोम । भेडाको रौंबाट राडी बनाइन्छ ।

ल

ल - नि. स्वीकृति, सहमति, आश्चर्य, खेद जनाउन प्रयोग गरिने शब्द । तिमी भोलि मेरो घरमा आउ ,ल ! ल, आउँछु ।

लगाउनु - [लग् + आउ + नु] क्रि. लुगा, जुत्ता, चप्पल आदि पहिरिनु । कपालमा तेल लगाउनु पर्छ । जुत्ता लगाउनु पर्छ ।

लहरो - [लहर + ओ] (बहु ./ति . लहरा) ना. रूख, थाङ्ग्रो आदिमा बेरिने वनस्पति । काँक्राको लहरो त खुब फैलिएछ । रूखमा लहरा लागेर रूखै ढाकेछ । करेलाको लहरो छानामा चढेछ ।

लाउनु - [लाउ + नु] क्रि. लगाउनु, पहिरनु । विप. फुकाल्नु । भाइले टोपी लायो । बहिनी जामा लाउँछिन् ।

लामो - (बहु . ति . लामा) परसम्म पुग्ने, लम्ब । विप. छोटो । लामो लट्ठी टेक्न असजिलो हुन्छ । मलाई लामो केश मन पर्छ । लामो बाटो हिँड्दा धेरै थाकिन्छ । सीता लामो लेघो तानेर बोल्छे ।

लालीगुराँस - / लालिगुराँस् / [लाली + गुराँस] ना. एक प्रकारको लेकाली फूल, नेपालको राष्ट्रिय फूल । मलाई लालीगुराँस असाध्य मन पर्छ । लेकाली वनमा लालीगुराँस पाइन्छ ।

लिची - / लिचि / [चि.] ना. एक प्रकारको मीठो रसदार फल । पाकेको लिची गुलियो हुन्छ । लिची गर्मी हावापानीमा हुने फल हो ।

लुकाउनु - [लुक् + आउ + नु] क्रि. नदेखिने ठाउँमा राख्नु, अरूलाई छल्ले गरी राख्नु । विप. देखाउनु । उसले पैसा लुकायो । अरूको सामग्री लुकाउनु हुँदैन ।

लुगा - ना. शरीर ढाक्न लगाइने कपडा । कपडा, पोसाक, वस्त्र । सफा लुगा लगाऊ । सफा लुगा लगाएर पाठशाला जानुपर्छ ।

लेख्नु - [लेख् + नु] स.क्रि - कलम वा खरीले कागज वा पाटीमा लिपि उतार्नु । रचना गर्नु , लिपिबद्ध गर्नु । भाइले पाठ लेख्यो । भानुभक्तले रामायण लेखे ।

लैजानु - [लि + जा + नु] क्रि. कुनै वस्तु वा व्यक्तिलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुर्याउनु । लग्नु, लानु ,लिएर जानु । विप. ल्याउनु । बुबा नानीलाई विद्यालय लैजानु हुन्छ । म विद्यालयमा पुस्तक लैजान्छु ।

लोहोटा - (लघु. लोहोटी) ना. पानी राखिने एक प्रकारको भाँडो । कलश, लोटा । गाग्राको पानी लोहोटामा सारेर हातखुट्टा धुनुपर्छ । लडेको लोहोटा हेर्नु हुँदैन, तुरुन्तै उठाउनु पर्छ ।

लौ - नि. आश्चर्य, स्वीकृति, सम्झना, जनाउन प्रयोग हुने शब्द । लौ, तिमी त टुप्लुक्क आइपुगेछौ नि । ऊ त कत्रो भएछ लौ, मत छक्कै परे । लौ है ,म हिँडे ।

ल्याउनु - [लि+आउ+नु] क्रि. लिई आउनु ,लिएर आउनु, । विप. पुर्याउनु । बजारबाट सामान ल्याइयो ।

व

वन -/बन्/ [सं.] ना. धेरै रूख तथा बोटबिरुवा भएको क्षेत्र । अरण्य, जङ्गल, वन । विप. घर । वनमा बाघ-भालु बस्छन् । वन मास्नु हुँदैन । वनमा धेरै थरीका रूखहरू हुन्छन् ।

वर - क्रि. आफूतिर,छेउ, नजिक, यता । विप. पर । वर आऊ, पर नजाऊ ।

वरिपरि - (वरि+परि) क्रि.वि. चारैतिर, यताउति, वरपर,सर्वत्र । म देवालयको वरिपरि घुमैँ । हाम्रो गाउँको वरिपरि जङ्गल छ ।

वर्ष -/ बर्स / [सं.] ना. १२ महिनाको अवधि वा ३६५ दिनको समय । एक वर्षमा बाह्र महिना हुन्छ । मेरो भाइ आठ वर्षको छ ।

वर्षा -/ बर्सा / [सं.] ना. आकाशबाट पानी पर्ने क्रिया । भरी, बर्सात, वृष्टि । वर्षामा छाता लिएर हिँड्नु पर्छ । वर्षाको पानीले खेती गरिन्छ ।

विद्यार्थी -/ विद्दयार्थि/[विद्या+अर्थी] [सं.] ना. विद्याको चाहना गर्ने व्यक्ति । विद्यालयमा गएर पढ्ने केटाकेटीहरू । छात्र, छात्रा । ऊ कक्षा पाँचको विद्यार्थी हो । विद्यार्थीले ध्यान दिएर पढ्नुपर्छ ।

वैशाख -/ बैसाख् / [सं.] ना. नेपालीको पहिलो महिना । वैशाखपछि जेठ आउँछ । हामी वैशाख १ गते नयाँ वर्ष मनाउँछौँ ।

श

शङ्ख -/ सङ्ख् / [सं.] ना. समुद्रमा पाइने किराको खबटो, पूजाआजा र मानिस मर्दा बजाइने बाजा । पुजारीले मन्दिरमा शङ्ख बजाए । शङ्ख बजाउँदा फोक्सोको अभ्यास हुन्छ ।

शनिवार -/ सनिबार् / [सं.] ना. सात वारमध्येको अन्तिमवार । शनिवार हप्ताको सातौँ वार हो । शुक्रवारपछि शनिवार आउँछ ।

शरीर -/ सरिर् / [सं.] ना. प्राणीको जिउ । काय , जिउ, तन, देह । शरीर सफा राख्नुपर्छ ।

शिक्षिका - / सिक्छिका / [शिक्ष+इका] [सं.] ना. महिला शिक्षक । अध्यापिका, गुरुमा, महिला शिक्षक । हाम्रो विद्यालयमा दुईजना मात्र शिक्षिका हुनुहुन्छ । शिक्षिकाहरूले विद्यार्थीहरूलाई माया गरेर सिकाउँछन् ।

शीतल - / सितल् / [सं.] वि. जाडो र गर्मी नभएको ठीक्कको तापक्रम । आज धेरै शीतल छ । हिजो त घाम चर्केर गर्मी थियो तर आज त शीतल छ ।

शुक्रवार - ना. / सुक्रबार् / [सं.] ना. हप्ताको छैटौँवार । भृगुवार, सुकवार । विहीवारपछि शुक्रवार आउँछ । सरकारी कार्यालय शुक्रवार आधा विदा हुन्छ ।

ष

षटकोण- / सट्कोण्/(सं.) ना. छोटो कुना हुने रेखाचित्र । षटकोणलाई शुभ सङ्केत मानिन्छ ।

स

सँग - नायो. ,समेत, सहित, साथमा, सित भन्ने अर्थ दिने शब्द । मसँग गीताको पुस्तक छ । तिमी मसँग विद्यालय जान्छौ ? ऊ साथीसँग खेल्छ ।

संसार - / सन्सार् / [सं.] ना. आँखाले देखिने पृथ्वीको सबै भाग । दुनियाँ,लोक, विश्व । संसारमा धेरै किसिमका वस्तुहरू छन् ।

सजिलो - (बहु./ति. सजिला, स्त्री. सजिली) वि. काम गर्न सहज, कठिन नहुने स्थिति । सरल,सहज, सुगम । विप. असजिलो । बालबालिकाले सजिलो कुरा राम्ररी सिक्छन् । सजिलो मान्छे जे भन्यो त्यही गर्छ ।

सडक - / सडक् / ना. मोटर, बस,कार आदि चल्ने फराकिलो बाटो । सडकका दुवैतिर रूख रोप्नु पर्छ । दाँया बायाँ हेरेर सडक पार गर्नु पर्छ । अचेल धेरै सडक दुर्घटना हुन्छ ।

सबै - [सब+ऐं] वि. भए जति जम्मै । जम्मै, भए भरको, सम्पूर्ण,सब, सारा । उसले सबै पैसा हराएछ । सबै मिलेर काम गर्दा फाइदा हुन्छ ।

- समय** - [सं.] ना. मिनेट, घण्टा आदि बुझाउने शब्द । काल । समयले कसैलाई पर्खिदैन । समयले मानिसलाई बालक, युवक, प्रौढ र वृद्ध बनाउँछ ।
- साइकल** -/ साइकल् / [अङ्.] ना. खुट्टाले चलाइने दुइचक्के सवारी साधन । बुवा साइकल चढेर बजार जानुहुन्छ । साइकल सुरक्षित सवारी साधन हो ।
- साग** -/साग्/ ना. तरकारी खाइने एक प्रकारको हरियो परियो वनस्पति । तोरीको सागभन्दा रायोको साग नै मीठो हुन्छ । हरियो साग खाने गरेमा आँखाको ज्योति बढ्छ ।
- सिँढी** -/ सिँढि / ना. अग्लो ठाउँमा चढ्न सजिलो होस् भनेर बनाइएको खुड्किलो । लिस्नो सिँढी चढेर माथिल्लो तलामा पुगिन्छ ।
- सिसाकलम** -/ सिसाकलम् / ना. भित्रपट्टि पत्थर वा रङ्गीन खरी र बाहिर काठ वा सिसा भएको लेख्न प्रयोग गरिने साधन । पेन्सिल । ऊ पेन्सिलले राम्रा राम्रा चित्र बनाउँछ ।
- सुँगुर** -/सुँगुर/ ना. घर पालुवा जन्तु । शुकर । सुँगुर फोहोरमा खेल्न मन पराउँछ । सुँगुरको मासु पोसिलो हुन्छ । सुँगुरलाई घोचेर मारिन्छ र मासु खाइन्छ ।
- सुगधर** -/ सुगधर् / वि. फोहोर नभएको । सफा, स्वच्छ । विप. घिन लाग्दो ,फोहोर । कक्षा कोठालाई सुगधर राख्नुपर्छ । आफू र आफ्ना वरिपरि सुगधर राख्नु पर्छ । खाना सुगधर हुनुपर्छ ।
- सुटुक्क** - क्रि वि. अर्काले थाहा नपाईकन, कसैले पत्तो नलगाईकन । उनीहरू सुटुक्क भागेछन् । अरूका घरमा सुटुक्क छिर्ने त चोर पो हुन्छ ।
- सूर्य** -/सूर्य/ [सं.] ना. दिनमा उज्यालो र तातो दिने आकाशमा देखिने चम्किलो वस्तु । घाम । सूर्य उदाएपछि अँध्यारो भाग्छ । सूर्यको उज्यालाले संसारै झलमल्ल हुन्छ । सूर्य उदाउँदा दिन हुन्छ भने अस्ताउँदा रात हुन्छ ।
- सेतो** - (बहु./ति. सेता, स्त्री. केटी, हेय. सेते) वि. दूध, चुना, चामल आदिको रङ । सेतो कपडामा छिटो मयल पर्छ । दूधको रङ सेतो हुन्छ ।
- सोभो** - (बहु./ति. सोभा, स्त्री. सोफी) वि. बाङ्गो नभएको । सीधा । विप. बाङ्गो । सोभो मान्छे ठाँट्न जान्दैन । सोभो औँलाले घिउ भिक्न सकिँदैन ।

स्याउ - ना. एक प्रकारको गोलो गोलो मीठो फल । नास्पातीभन्दा स्याउको फल चिल्लो हुन्छ । नास्पाती र स्याउ उस्तै उस्तै देखिन्छन् । स्याउको फल पोसिलो हुन्छ ।

ह

हतपत - /हत्पत् / ना. कुनै काम छिटो छिटो गरेर सिध्याउने चाल । हडबड, हतार । कुनै पनि काम हतपतमा गर्नु हुँदैन । हतपतको काम लतपत हुन्छ ।

हरियो - (बहु./ति. हरिया, स्त्री. हरियी) वि. रूख विरुवाका पातको जस्तो रङ भएको । हरियो वन नेपालको धन हो । हरियो सागपात स्वस्थकर हुन्छ ।

हात -/ हात् /ना. मानिस, बाँदर आदिको अङ्ग, शरीरको कुमदेखी औँला सम्मको भाग । बाहु, बाहुली, हस्त । ऊ देब्रे हातले लेख्छ । रूख चढ्नेले रूखलाई हातले दरो पारेर समात्नु पर्छ । हात हालेर चलनु हुँदैन ।

हात्ती - /हात्ति/ [सं.] ना. लामो सुँडे, ठूलो शरीर नाङ्गलाजस्ता कान र थाम जस्ता खुट्टा हुने जङ्गली पशु । हात्तीलाई गणेशको अवतार मानिन्छ । माउते हात्तीमा चढ्छ ।

हिँड्नु - क्रि. खुट्टा चालेर अघि बढ्ने तथा पाइला चाल्ने काम, । मान्छे दुइ खुट्टाले हिँड्छ । म हिँडेर विद्यालय जान्छु । ऊ हिँड्दै बस्दै, हिँड्दै बस्दै गर्छ ।

हिजो - क्रि.वि. आजको अघिल्लो दिन, एक दिन पहिले । भाइ हिजो मावल गयो । हिजो बाबा र म विराटनगर गयौं ।

हिमाल - /हिमाल् / ना. हिउँको थुप्रो , हिउँ जम्ने पहाड, हिउँ नै हिउँ भएको पर्वत । हिउँचुली, हिमशिखर , हिमालय । हिमाल चढ्दा अक्सिजन लिएर चढ्नुपर्छ । हाम्रो देशको उत्तरमा हिमाल छ ।

हिसाब - /हिसाब् / [अङ्.] ना. १.अङ्कको गणना, वस्तुको सङ्ख्यामा थप घट भाग, गुणा गर्ने काम । गणना, गन्ती । आय-व्ययको हिसाब राख्नुपर्छ । परीक्षामा हिसाब मिलेन भने फेल भइन्छ । ऊ हिसाबमा तगडा छ । २. विचार,अनुमान । मलाई मेरा हिसाबले काम गर्न दिनुहोस् । यसो हिसाब गर्दा दुर्घटना लापरवाहीले भएको हुन सक्ने देखिन्छ ।

हुरी - /हुरि / ना. जोडले चलेको हावा, ठूलो वेगसँग चलेको बतास । आँधी । हुरीले रूखै ढलेछ । रातभरि चलेको हुरीले उसको घरको छानै उडाएछ ।

हेर - /हेर् / अक्रि.कसैलाई चेतावनी दिँदा भनिने शब्द । यता हेर, नत्र कुटाइ खाल्ला । नानी हो, मेरो हातमा के छ, हेर त ।

होचो - (बहु./ति. होचा, स्त्री. होची) वि. अग्लो नभएको , नबढेको । पुङ्को ,सानो कदको । विप. अग्लो । ऊ साथीभन्दा होचो छ । होचो मान्छे अग्लाका छेउमा उभिँदा बसेजस्तो देखिन्छ ।

अध्याय : चार

निष्कर्ष तथा सुझाव

४.१ निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षकले नै यसको सीमा निर्धारण गरेको छ, यो कोश प्रारम्भिक कक्षाका बालबालिकाका लागि नमुनाका रूपमा तयार गरिएको हो। यस प्रकारको कोश निर्माण गर्न सकियो भने विद्यालय तह विशेषतः प्राथमिक तहदेखि नै कोश हेर्ने र नेपाली भाषाका शब्दहरूको सही उच्चारण गरी शुद्ध प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्न सहज हुनसक्छ। तसर्थ यस कोशलाई पूर्ण कोश नभई नमुना नेपाली कोश भनिएको हो।

यस कोशमा जम्मा ४६१ शब्दको उच्चारण र अर्थ, ६०६ पर्याय र ७३ विपर्याय शब्द दिइएको छ। तद्भव र भर्रा शब्द बाहेक प्रविष्ट दिइएका शब्दहरूको स्रोत पनि खुलाईएको छ। यसरी नै जति शब्दको अर्थ दिइएको छ ती प्रत्येक शब्दलाई अनिवार्य रूपमा वाक्यमा प्रयोग पनि गरिएको छ। शब्दकोश निर्माण कार्य आफैमा एउटा जटिल कार्य हो। यसमा पनि प्रारम्भिक तहका लागि शब्दकोश निर्माण गर्नु भन् कठिन कार्य हो।

शब्दकोश निर्माण निरन्तर अध्यवसायको प्रतिफल हो। निरन्तरता भएन भने शब्दकोश निर्माणमा ढिलो मात्र हुने होइन त्यसले पूर्णता पाउन पनि सम्भव हुँदैन। भाषाका आधिकारिक वक्ता, भाषाविद्हरू तथा कोशविज्ञान र विविध कोशहरूको भूमिका पनि यसको निर्माणका लागि आवश्यक सर्तहरू हुन्।

नेपाल बहुजाति, बहुभाषी र भौगोलिक विविधताले भरिएको राष्ट्र हो। यस्ता विविधताले नेपाली भाषाको मानक प्रयोगमा विचलन ल्याउनुका साथै प्रच्छन्न रूपमा मानक सरह नै अमानक र वर्णसङ्कर शब्द, वाक्य आदि प्रयोग भई आउन सक्छन्। कोदो मिसिएको तोरी जस्तो अन्य भाषाका शब्द मिसिएर नेपालीको स्तरीय र मानक रूप खुट्टयाएर शब्द केलाउन कठिन भएको स्थिति छ, भने नेपालीकै विविध भाषिका र उपभाषिकाहरूले अझ जटिलता थप्ने अवस्था छँदै छ। यसबाट नेपाली भाषाको मानक शब्दकोश निर्माणमा प्रशस्त चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्ने परिवेश छ।

अङ्ग्रेजी भाषाको शब्दकोश ' न्यू अक्सफोर्ड अडभान्स्ट लर्नस डिक्सनरी सेभेन्थ इडिसनले जस्तो' द अक्सफोर्ड तीनहजार शीर्षकमा अत्यन्त प्रचलित दैनिक जीवनमा बारम्बार प्रयोग हुने शब्दहरूको सूची निर्माण गर्न सकिएको छैन ।

नेपाली शब्दकोश निर्माता भनौं कसैको पनि यस दिशातर्फ त्यति ध्यान जान सकेको छैन, यसबाट अनुमानकै भरमा व्यवहारोपयोगी शब्दहरू भन्दै छान्नु र प्रविष्टि दिनु वा सिकाउनुको विकल्प छैन । यस किसिमको अभाव र अनुमानकै भरमा सिकाउने स्थिति पनि प्रारम्भिक तहका लागि उपयुक्त हुने शब्दकोश निर्माणका लागि समस्या हो ।

खास तह वा श्रेणीका लागि तयार गरिने भाषा कोश निर्माताले खास तह वा श्रेणीका उमेर समूहका त्यस भाषाका अधिकतम वक्ताहरूबाट प्रयोग गरिने शब्द र वाक्यहरूको नमुना छनोट गर्न सक्नुपर्छ , तर त्यस्ता नेपाली वक्ताहरूबाट नेपाली भाषाभन्दा पनि भाषिका, उपभाषिकाको प्रयोग बढी गर्ने हुनाले यस कार्यमा सामग्री सङ्कलनमा अवरोध पुग्न जान्छ । फेरि नेपाली भाषाको वितरण भएका सबै क्षेत्रमा पुगेर सामग्री सङ्कलन गर्न पनि सजिलो छैन ।

शब्दकोश निर्माणका समस्याहरूमा नेपाली वर्णविन्यासलाई पनि लिन सकिन्छ । एक्काइसौं शताब्दीमा आइपुग्दा पनि नेपाली वर्णविन्यासले स्थायी स्वरूप निर्धारण गर्न सकेको छैन । एकदम लहडी रूपमा शब्दको स्वरूपमा फेरबदल गर्ने समस्याले भाषालाई अमर्यादित र टुङ्गो नलागेको अवस्थामा पुऱ्याएको छ । यसलाई कसैले जीवन्त भाषा परिवर्तनशील हुन्छ भन्ने तर्क दिएर पन्छिन खोज्छ भने त्यो क्षणिक तर्कका लागि तर्क मात्र साबित हुन सक्छ । एक्काइसौं शताब्दीसम्म आइपुग्दा पनि नेपाली भाषाको वर्णविन्यासका स्वरूपमा स्थायित्व आउन नसक्नु पीडादायी अवस्था हो । भाषाको वर्णविन्यासमा स्थायित्व हुनु आवश्यक छ ।

नेपाली भाषाका कतिपय समोच्चारित र समलिप्यात्मक शब्दहरूले लेख्य रूपमा अर्थ प्रस्ट पार्न सक्तैनन् । तिनलाई वाक्यमा प्रयोग गरेपछि वक्ताको हाउभाउ, अनुतान आदिले मात्र ठम्याउन सकिन्छ अथवा नेपाली भाषामा स्वराघात, बलाघात प्रयोग गरी कोशमा प्रविष्टि दिने चलन छैन फलत – ' कन्या ' र ' कन्या ' मा अर्थ भेद देखिन्छ । यिनलाई ' कन्या (नाम) क'न्या (क्रिया) गरी कोशमा प्रविष्टि दिने गरिएको भए प्रस्ट हुने थियो ।

कोश निर्माणको मूल समस्याका रूपमा राष्ट्रिय गतिविधिलाई लिन सकिन्छ । भाषा, साहित्य तथा कोशको उत्थानमा सरकारी पक्षले देखाएको उदासीनता र विद्वद्वर्गप्रति गर्ने गरिएको व्यवहार र विश्वासले पनि यस्तो गहन कार्य सुरु गर्न र सम्पन्न गर्न धेरै कठिन परेको छ । यसका साथै आज भाषा, धर्म, क्षेत्र, विचार, जात, रङ आदिका आधारमा नेपाली टुक्रिएको परिवेशमा नेपाली भाषाको शब्दकोश निर्माण गर्न पनि त्यति सरल छैन ।

४.२ शब्दकोश निर्माणका लागि सुझावहरू

नेपाल बहुभाषी मुलुक भएकाले सरकारी पक्षबाट सबै भाषाका कोशहरू निर्माणका लागि उपयुक्त पहल गरिनुपर्छ ।

नेपाली भाषा कामकाजको भाषाभएकाले नेपाली भाषालाई मुख्य आधारमानी नेपाली र खासभाषा वा खासभाषा र नेपाली भाषा शब्दकोश (द्विभाषिक शब्दकोश) निर्माणमा प्रज्ञाप्रतिष्ठान वा साभाप्रकाशनले पहल गर्नुपर्छ, भाषा विशेषज्ञ, शिक्षामनोविज्ञानका ज्ञाता, भाषा शिक्षक वा भाषाशिक्षणविद्हरू भाषाका शिक्षित प्रयोक्ता आदिको समूह बनाई आधारभूत शब्दहरूको छनोट गरी तदनरूप भाषाको कोश निर्माण गर्नुपर्छ ।

। वर्णविन्यासलाई बारम्बार फेरबदल गर्नु उपयुक्त हुँदैन । स्थापित प्रचलनलाई नै मान्यता दिई त्यसैमा प्रविष्टि दिने रचना गर्ने आदि कार्य गरिनुपर्छ ।

। नेपाली शब्दको ठूलो ढुकुटी सहर र काँठतिर मात्र होइन दुर्गम पहाडी जिल्लामा पनि भएकाले लोप हुन लागेका नेपाली शब्दहरूको समेत सङ्कलन गरी कोशमा तिनलाई स्थान दिनुपर्छ । त्यस्ता कतिपय शब्दहरू वर्तमान वक्ताहरूका अभिव्यक्तिमा नआए पनि भाषिक निधिकै रूपमा भए पनि तिनलाई लोप हुनबाट बचाउनु पर्छ ।

। नेपालभित्र बोलिने नेपाली भाषाबाहेकका भाषाहरूका शब्दहरूको सम्प्रेषण क्षमताको पहिचान गरी तिनलाई पनि प्रविष्टि दिँदै नेपाली भाषाकोश लाई साभा र समृद्धकोश बनाउनुपर्छ । आज अङ्ग्रेजी वा अन्य विदेशी भाषाका कैयौँ वैज्ञानिक / प्राविधिक नवीन नामहरूलाई कि त त्यही भाषामा वा संस्कृतमा रूपान्तरित भएका शब्दहरूबाट नेपाली भाषीहरूले काम चलाउने अवस्था छ । नेपालभित्रका समृद्ध भाषाहरूको पहिचान गरी त्यस्ता शब्दहरूलाई नेपालीपाराले

बोलाउनु उपयुक्त हुन्छ । जस्तै - टिभीलाई ' टिभी ' वा ' दूरदर्शन ' भनिरहनु भन्दा लिम्बूभाषाबाट शब्द सापट लिएर ' माइ निधाप् ' भने कसो हुन्थ्यो ? स्रोत उल्लेख गरेर भाषा राख्ने चलनै छ , यस्तोमा आफ्नोपन पनि आउँछ । त्यस्तै ' टेलिफोन ' लाई दूर भाषका सट्टा ' माइ खि इइ ' भने के होला ? यो एउटा प्रस्ताव मात्र हो । व्यापक प्रचलनमा आएका शब्दहरूलाई नयाँ नाम दिन सजिलो छैन तर प्रयास गर्न सकिन्छ ।

नेपाली शब्दोच्चारणमा पनि बलाघात (stress) दिने कि ? आज नेपाली भाषाको शब्दकोशलाई नेपालीजातिको कोश बनाउने सबभन्दा ठूलो समस्या छ । यस्तो कोश निर्माण गर्दा विभिन्न जाति र भाषाका विद्वान्हरूको पनि सहयोग लिनुपर्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को सम्पादक मण्डलदेखि लिएर सहयोगीहरूभित्र पनि नेपाली मातृभाषीहरू बाहेक भिक्टर प्रधान र शरणहरि श्रेष्ठ मात्र हुनु अवश्य पनि सोचनीय कुरा हो । नेपालमा विभिन्न जाति र भाषीहरू छन् , राष्ट्रिय भाषाकोश बनाउँदा तिनलाई समावेश गर्दै लगिएन भने कोश अपाङ्ग मात्र बन्दैन , कुनै जाति वा भाषी विशेषको मात्र हुन पुग्छ ।

सङ्क्षेपमा भन्नु पर्दा शब्दकोश निर्माण एउटा समावेशी कार्य हो । जति बढी भाषाका वक्ता , प्रयोक्ताहरूको मनोभावनालाई समेटिन सकिन्छ , त्यति नै त्यो प्रिय र प्रयोज्य पनि बन्दछ । केही व्यक्तिहरूको पहलमा गरिएको राम्रै काम पनि ठूलो सङ्ख्यामा रहेको अन्य समूहले अस्वीकार गर्न सक्छ अतः सबै पक्षलाई समेटेर शब्दकोशको निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६२), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं :
रत्नपुस्तक भण्डार ।

..... र बट्टीविशाल भट्टराई, सम्पा. (२०६१), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश,
काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

अशोक मानक विशाल शब्दकोश (परिवर्द्धित संस्करण सन् २००४), दिल्ली : अशोक
प्रकाशन

एस. जे. वि. बर्क, सम्पा. (सन् १९९४), सही शब्द नेपाली पर्याय-विपर्यायवाची कोश,
दार्जिलिङ : बेलार्मिन भाषा-संस्थान ।

चापागाईं, नरेन्द्र सम्पा. (२०.....), नेपाली शब्दभण्डार, विराटनगर : श्याम पुस्तक भण्डार ।

टर्नर, लिलि, सम्पा. (वि.सं. १९८८), लन्डन : **A Comparative and Etymological
Dictionary of Nepali Language,**

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०), काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद, पारसमणि भण्डारी र अन्य (२०६७), सामान्य भाषाविज्ञान, काठमाडौं :
सनलाईट पब्लिकेसन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६०), प्राथमिक तह (कक्षा १- ३) का विद्यार्थीहरूको आधारभूत
नेपाली शब्दभण्डारको निरूपण, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रि.वि. ।

.....,सम्पा. (२०६२), नेपाली सङ्क्षिप्त पर्यायवाची शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी
प्रकाशन पर्यायवाची शब्दकोश शोध प्रबन्ध विपावारिधि ।

..... र शक्तिराज नेपाल (२०६७), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम,
काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०५७) दो.स., कोशविज्ञान र नेपाली कोश, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

शर्मा, बालचन्द्र, सम्पा. (२०१९), नेपाली शब्दकोश, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

शर्मा, 'नेपाल' वसन्तकुमार, सम्पा. (२०५७), नेपाली शब्दसागर, काठमाडौँ : भाभा पुस्तक भण्डार ।

संस्कृत शब्दार्थ कौस्तुभ (२०२४), तृ.सं., इलाहाबाद : रामनारायणलाल बनीप्रसाद, प्रकाशक तथा पुस्तक-विक्रेता ।

सापकोटा, महानन्द, सम्पा. (२०३७), नेपाली शब्दपरिचय, धरान : सापकोटा प्रिन्टिङ प्रेस ।

Horn by, AS, सम्पा. (सन् २००५) सातौँ सं. **Oxford Advanced Learner's Dictionary, India: Oxford University, Press.**